

**Міністерство юстиції України
Академія Державної пенітенціарної служби**

Кафедра теорії та історії держави і права, конституційного права

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ ЯК ОРГАН
КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ**

Виконав:

слухач 2 курсу, 361 групи,
лейтенант внутрішньої служби
Тютюнник Андрій Володимирович

(підпис)

Науковий керівник:

доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права, К.Ю.Н., доцент,
Сташків Богдан Іванович

(підпис)

Нормоконтролер:

старший викладач кафедри теорії та історії держави і
права конституційного права.
старший лейтенант внутрішньої служби
Сікун Антон Миколайович

(підпис)

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Робота допущена до захисту в ЕК

« ____ » _____ 20__ року, протокол № _____
засідання кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права

Чернігів, 2021

З М І С Т

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ.....	8
1.1. Поняття і суть конституційного контролю в Україні.....	8
1.2. Місце конституційного контролю в мехонізмі здійснення публічної влади в Україні.....	18
1.3. Становлення і розвиток основних моделей конституційного контролю в зарубіжних країнах.....	27
РОЗДІЛ 2. ФОРМИ І ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ.....	38
2.1. Об`єкти і суб`єкти конституційного контролю	38
2.2. Форми конституційного контролю	46
2.3. Порядок здійснення конституційного контролю.....	50
2.4. Правова природа рішень прийнятих в результаті здійснення конституційного контролю	57
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН І ПРЕСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ.....	63
3.1. Практика захисту прав особи в процесі розгляду конституційних справ.....	63
3.2. Проблеми вдосконалення діяльності конституційного суду україни при здійсненні ним конституційного контролю	70
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81

ВСТУП

Актуальність теми (обґрунтування вибору теми дослідження).

Конституція є основою, на якій будується вся структура чинного законодавства. Його недотримання призводить до руйнування правової системи, значного ослаблення правопорядку та збільшення стихійності в соціальному розвитку. Забезпечення стабільності, перш за все, з точки зору поваги основних прав і свобод громадян – обов'язкова умова поступового розвитку будь-якої соціальної системи. Суспільству потрібна не лише Конституція, а й дієвий механізм її захисту, щоб забезпечити відповідність державних установ вимогам Основного закону держави. Необхідність захисту Конституції з метою забезпечення її правової верховенства та прямих дій об'єктивно зумовлена якісно новим етапом формування «молодих демократій», у тому числі української. Однією з особливостей тих тенденцій, які певною мірою втілюють перехід до нової системи політико-правових відносин, є формування інституту конституційного контролю та конституційного правосуддя, поява незалежної групи конституційно-правових норм, які опосередковувати конституційний контроль. У зв'язку з цим серед сучасних теоретичних та практичних проблем конституційного права велике значення набуває визначення поняття, місця та ролі конституційного контролю в державно-правовому механізмі.

Аналіз публікацій за темою дослідження. Питання конституційного контролю розглядаються в працях таких вітчизняних учених-правознавців, як В.Ф. Погорілко, Ю.М. Тодика, Н.Г. Шукліна, Є.В. Черняк, М.С. Кельман, І.І. Маринів, М.В. Тесленко, І.Д. Сліденко. Велику увагу зазначеній проблемі приділяють російські дослідники: А.А. Клишас, В.В. Маклаков, В.Е. Чиркин, Т.Я. Насирова, Н.М. Харитонова та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дана робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права, конституційного права, та відповідає науковій програмі кафедри на 2016-2021 р.р. «Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової та

соціальної держави» (державний реєстраційний номер № 0117u007209). Дослідження відповідають пріоритетними напрямом наукових пошуків кафедри.

Мета дослідження. Метою роботи є визначення поняття конституційного контролю, дослідження моделей, особливостей конституційного контролю та його місця в сучасному державно-правовому механізмі.

Відповідно до поставленої мети, необхідно вирішити наступні **завдання**:

1. визначити поняття і суть конституційного контролю в Україні;
2. встановити місце конституційного контролю в мехонізмі здійснення публічної влади в Україні;
3. дослідити становлення і розвиток основних моделей конституційного контролю в зарубіжних країнах;
4. описати об`єкти і суб`єкти конституційного контролю;
5. проаналізувати форми конституційного контролю;
6. охарактеризувати порядок здійснення конституційного контролю;
7. висвітлити правову природу актів прийнятих в результаті здійснення конституційного контролю;
8. дослідити практика захисту прав особи в процесі розгляду конституційних справ;
9. проаналізувати проблеми вдосконалення діяльності Конституційного суду України при здійсненні ним конституційного контролю.

Об`єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення конституційного контролю в Україні.

Предметом дослідження є нормативні акти і наукові праці, що стосуються діяльності Конституційного Суду України як орган конституційного контролю в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи. Підґрунтям дослідження є діалектичний метод наукового пізнання явищ дійсності у їх розвитку та взаємозв'язку.

Широкого застосування набув порівняльно-правовий метод при зіставленні моделей конституційного контролю; Метод моделювання було застосовано при формулюванні пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення норм Конституції України. Застосовувалися також формально-логічний, структурно-функціональний, комплексний, юридичний аналіз, логічний та інші методи, які надали змогу комплексно та всебічно дослідити проблемні питання.

Наукова новизна отриманих результатів. Робота є дослідженням, яке присвячене проблемам удосконалення конституційного контролю в Україні, де розглядають проблемні питання даного інституту та основні моделі такого контролю.

Конституція є основним фундаментом, на якій будується вся структура чинного законодавства. Її недотримання призводить до руйнування правової системи, суттєвого ослаблення правопорядку та збільшення стихійності в соціальному розвитку. Забезпечення стабільності, перш за все, з точки зору поваги основних прав і свобод громадян - обов'язкова умова поступового розвитку будь-якої соціальної системи. Суспільству потрібна не лише Конституція, а й дієвий механізм її охорони та захисту, щоб забезпечити відповідність державних установ вимогам Основного закону держави. Необхідність захисту Конституції з метою забезпечення її верховенства та прямих дій об'єктивно зумовлена якісно новим етапом формування «молодих демократій», у тому числі української. Однією з особливостей тих тенденцій, які певною мірою втілюють перехід до нової системи політико-правових відносин, є формування інституту конституційного контролю та конституційного правосуддя, поява незалежної групи конституційно-правових норм, які опосередковувати конституційний контроль.

За результатами здійсненого дослідження сформульовано низку нових наукових положень, зокрема:

– визначено періоди ставлення та розвитку конституційного контролю в Україні, його основні моделі та особливості поняття;

- проаналізовано становлення і розвиток основних моделей конституційного контролю в зарубіжних країнах;

- проаналізовано основні напрями діяльності Конституційного Суду України як результат реалізації конституційної реформи в Україні, внесення змін до Основного Закону України, прийняття нового Закону України «Про Конституційний Суд України» 2017 року.

- дослідили роль і місце Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Проаналізовано повноваження Конституційного Суду України на предмет здійснення правозахисної функції. Виявлено основні аспекти механізму захисту прав і свобод людини Конституційним Судом України, що потребують удосконалення, визначено шляхи їх реформування;

- з'ясували, що конституційний контроль має чітко виражений державно-правовий характер, оскільки є специфічною діяльністю державних органів, наділених спеціальною компетенцією, яка здійснюється за суворо визначеною процедурою і полягає у перевірці, виявленні, констатації та усуненні невідповідностей конституції законів, інших нормативних актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань та винесення на цій підставі рішень, що мають загальнообов'язковий і остаточний за своїм юридичними наслідками характер.

Запропоновано:

- згідно зі змінами до Конституції України, офіційне тлумачення актів не належить до повноважень конституційного судочинства. Однак запровадження нового типу конституційного контролю за конституційними скаргами громадян вимагає, на наш погляд, розробки окремого процесуального закону;

- провести уточнення відповідних функції Конституційного Суду України стосовно законопроектів щодо внесення змін до Конституції України;

- розширити обов'язковість конституційного контролю стосовно конституційних референдумів за народною ініціативою;

- робити відповідні доповнення і уточнення функцій Конституційного Суду України у зв'язку з переглядом Конституції України;

- посилити роль громадянського суспільства в конституційних процесах через підняття обізнаності громадян з ідеологією конституціоналізму та положеннями Конституції України;

- встановити гарантії формування та діяльності незалежного та професійного Конституційного Суду України, який буде спроможний захистити Конституцію України правовими засобами.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що його положення, висновки й пропозиції можуть бути використані у:

- науково-дослідній сфері – для подальших досліджень загальнотеоретичних питань з удосконалення реалізації конституційного контролю;

- правотворчості – для доповнення й удосконалення законодавчих актів – Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ін., на базі яких здійснюється судовий захист прав і свобод людини і громадянина;

- навчальному процесі – при викладанні, дисциплін «Конституційне право України», «Конституційно-процесуальне право України» в Інститутах підготовки професійних суддів.

Апробація матеріалів дипломної роботи.

Сташків Б. І. Тютюнник А. В., *Поняття і суть конституційного контролю в Україні. Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра. 2020. №2*

Структура та обсяг дипломної роботи магістра

Магістерська робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 88 сторінок. Обсяг основного тексту становить 74 сторінок. Обсяг списку використаних джерел складає 80 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття і суть конституційного контролю в Україні

Формування інституту конституційного контролю в Україні відбувалося у складних історичних умовах, оскільки довгий час вона не мала власної державності, її території століттями входили до складу інших держав. Справжнє становлення цього інституту відбулося лише з незалежністю України.

5 квітня 1710 р. Була затверджена Конституція Пилипа Орлика, що містив положення про поділ держави законодавча влада (належала Раді, члени якої були полковниками зі своїми офіцерами, сотниками, «генеральними радниками з усіх полків» і «послами Нижньої Запорозької армії», яких слід було скликати тричі на рік), виконавча (належала гетьману), судова (належав Генеральному суду). Конституція зменшила повноваження гетьмана Війська Запорозького, його вважали гарантом прав і свобод людини. Гетьман здійснював контроль за здійсненням своїх повноважень генеральними старшинами, полковниками та генеральними радниками, але на нього були введені санкції не надається. У ст. 7 Конституції стосувалося поділу влади судової влади від інших органів державної влади, про її незалежність протягом прийняття рішень та їх обов'язковий характер. В основному Конституція Пилипа Орлика базується на ідеї теорії природного право та поділу влади. Положення Конституції не виконувались, хоча вона офіційно діяла на Правобережній Україні до 1714 року.

Ідеї щодо запровадження конституційного контролю в XVIII ст. – на початок XX ст. зводилися лише до конституційних проектів, які не втілено в життя.

Для формування національної доктрини конституційного контролю важливими є праці українських вчених, зокрема такі, як І. І. Петрункевич, який запропонував новаторську ідею конституційного суду, аргументував переваги контролю над конституційністю законів та інших нормативних діє спеціальним судовим органом; М. П. Драгоманов, який підкреслив особливий порядок внесення змін до конституції, а також частково окреслив питання конституційної юрисдикції; С. С. Дністер, який зазначив, що держава повинна створити спеціальну систему конституційного захисту для запобігання невинуватим (довільним) змінам її положень, та аргументував необхідність створення Державного судового трибуналу, повноваження якого полягають у перегляді законів на предмет їх конституційності, оскільки а також можливість скасування цих законів. що може суперечити конституції [20, с. 10].

29 квітня 1918 р. Центральна Рада прийняла Конституцію УНР, яка проголосила Україну незалежною, суверенною, незалежною державою. Організація державної влади відповідно до Конституції УНР базується на принципах поділу влади; Національні збори були проголошені законодавчим органом, утворення інших гілок влади; вища виконавча влада належить Раді народних міністрів, а вищим органом судової влади є загальний суд. У Конституції УНР існує спеціальна процедура внесення змін до Основного закону, відповідальності міністрів та тимчасового обмеження прав і свобод, але створення органу конституційного контролю не визначено [21, с. 20]. У Західноукраїнській Народній Республіці, що виникла наприкінці 1918 року в результаті розпаду Австро-Угорської імперії, ідея формування органу конституційного контролю не отримала підтримки.

Розглядаючи формування конституційного контролю в Україні, слід згадати Східну Галичину, Закарпаття, Північна Буковина, Південну Бессарабія, які регулювались конституціями Польщі, Чехословаччини та Румунії. Центральна та східна частина Закарпаття з офіційною назвою «Підкарпатська Русь» за Сен-Жерменським мирним договором від Росії 10 вересня 1919 р. І Трианонський договір від 4 червня 1920 р. Включив Чехословаччину як окрему

автономну адміністративно-територіальну одиницю. Підкарпатська Русь є українська територія, яка вперше в Україні розширила юрисдикцію новітнього європейського конституційного суду. Конституція Чехословаччини надала право ще не існуючому Сейму Підкарпаття Росія прийме закони про мову, освіту, релігію, місцевого самоврядування, а також інші виявлені проблеми законів Чехословацької Республіки. Ці закони призначені для положення Конституції Чехословаччини впали під юрисдикцією Конституційного суду Чехословаччини та досить жорсткий політичний контроль ззовні її президент, якому було надано ексклюзивне право підписання цих актів, а також губернатор, призначений тим самим президентом за пропозицією уряду. У Підкарпатській Русі була встановлена європейська модель конституційного контролю [28, с. 65].

Східна Галичина в міжвоєнний період перебувала під впливом Польщі. Згідно з Конституцією Польщі 1921 року, представниками українських земель були депутати Сейму та сенатори, які забезпечували дотримання прийнятих законів Конституції Польщі та здійснювали ефективний конституційний контроль за діяльністю та актами Президента, Ради Міністрів та окремих осіб члени уряду. Однак після прийняття Конституції Польщі в 1935 р. Усі органи державної влади в Польщі, а отже і в Східній Галичині, стали повністю підпорядковані президенту.

Території Північної Буковини та Південної Бессарабії у 20-30-ті роки входили до складу Румунії, де застосовувався американський варіант конституційного контролю за участю Верховного суду загальної юрисдикції. Касаційний суд, як найвищий Генеральний суд Румунії, мав виключне право оголошувати закони неконституційними (але лише випадково), але суд не був уповноважений розглядати конституційні укази короля та інших виконавчих органів уряду Румунії. Формально такі дії були санкціоновані адміністративною судовою владою, але вони, як правило, застосовувались до актів головним чином департаментів, комун, міст, а не вищих органів влади. У 1938 році король Карл II здійснив переворот. Встановивши свою диктатуру, він

запровадив антидемократичну конституцію, яка суворо обмежувала права і свободи громадян і розпустила парламент. У вересні 1940 р. На зміну королівській диктатурі в Румунії прийшла влада, орієнтована на німецьку диктатуру фашистського типу.

У Східній Галичині, Закарпатті, Північній Буковині, Південній Бессарабії запроваджено різні моделі конституційного контролю, однак, зважаючи складну політичну ситуацію, цей інститут остаточно не сформовано.

На східних (із 1919 р.), а згодом і на західних землях (із 1939 р.) України на тривалий час встановлено більшовицьку владу. Конституції УРСР (1919, 1929, 1937, 1978 рр.) повністю відтворювали структуру та положення Конституції СРСР. У радянський період на території України не існувало повноцінного конституційного контролю. 14 березня 1919 р. III Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові ухвалив першу Конституцію УРСР як формально незалежної й суверенної держави. Елементи конституційного контролю вперше закладено в ст. 6 Конституції УРСР, яка відносила здійснення державного контролю за діяльністю радянської влади до відання Центральної радянської влади (Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, ВУЦВК і РНК). Затвердження та внесення змін і доповнень до Конституції УРСР було виключною компетенцією з'їзду рад [29, с. 6]. Отже, у Конституції УРСР 1919 р. визначено лише державний контроль над діяльністю радянської влади, повноваженнями зі здійснення якого наділено центральні органи влади.

У ст. 19 Конституції СРСР 1937 р. Було введено поняття «контроль за виконанням Конституції». Ці особливості доручено Верховній Раді, але вони здійснювались партійними органами. Найвищими суб'єктами політичного конституційного контролю за дотриманням Конституції СРСР є КП (б) У (з жовтня 1952 р. - КПУ) як складова КППС та її розгалужений регіональний, міський, районний, районний у містах та інших партійних комітетів [33, с. 77]. КПУ у своїй роботі керувався Програмою та Статутом КППС, тобто здійснював вищий конституційний контроль не на основі конституцій СРСР і СРСР, і на

основі загальної лінії КПРС, яка була сформульована з'їздами КПРС і визначено для України на з'їздах КПУ.

Конституція СРСР 1977 р. і Конституція СРСР 1978 р. не визначали особливого інституту конституційного контролю. Президія Верховної Ради СРСР відповідно до ст. 106 Конституції СРСР 1978 р. Був постійно діючим органом, який здійснював конституційний контроль. У ст. 108 Конституції СРСР передбачає, що Президія Верховної Ради СРСР здійснює контроль за дотриманням Конституції Української РСР, а також за тлумаченням законів. Конституція СРСР зазначає, що всі партійні організації діють у рамках Конституції СРСР (не СРСР), але провідна і керівна сила радянського суспільства, ядро його політичної системи державних і громадських організацій у ст. 6 Конституції СРСР вже називався не КПУ, а КПРС. Саме на підставі цієї статті КПРС здійснювала не лише вищий політичний, але й вищий ідеологічний конституційний контроль на основі марксизму-ленінізму.

Після проголошення 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України розпочався новий якісний етап формування конституційного контролю в Україні. Декларація закріпила принцип розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову [52]. Це вимагало створення інституту конституційного контролю. 24 жовтня 1990 р. Законом УРСР «Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 24 жовтня 1990 р. передбачено створення Конституційного Суду Української РСР, склад якого повинна обирати Верховна Рада Української РСР [2].

Після проголошення 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України розпочався новий якісний етап формування конституційного контролю в Україні. Декларація закріпила принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову [52]. Це вимагало створення інституту конституційного контролю. 24 жовтня 1990 р. Законом СРСР "Про внесення змін до Конституції (Основного закону) Української РСР" від 24 жовтня 1990 р. Передбачено створення Конституційного Суду

Української РСР, який повинен бути обраний Верховною Радою Української РСР [2].

Організація та порядок роботи Конституційного Суду Української РСР визначаються Законом "Про Конституційний Суд Української РСР" від 3 червня 1992 р. Це незалежний орган судової влади, завданням якого є забезпечення дотримання законів, інших нормативних актів та виконавчої влади права і свободи людини і громадянина. Конституційний Суд України має такі повноваження, як розгляд справ про конституційність актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Президії Верховної Ради України, Верховної Ради та Рада Міністрів Республіки Крим; конституційність міжнародних договорів України; розпуск партій; суперечки між територіальними утвореннями України; дотримання Президентом, Прем'єр-міністром, іншими членами Уряду, Головою Верховного Суду України, Головою Вищого арбітражного суду, Генеральним прокурором України, а також дипломатичними та іншими представниками України Конституції та закони України у разі дострокового припинення повноважень.

28 червня 1996 р. прийнято Конституцію України, яка по-новому визначила процедуру формування та функціонування Конституційного Суду України. У ст. 147 зазначено, що Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні [6]. 16 жовтня 1996 р. прийнято Закон України «Про Конституційний Суд України», який конкретизував засади його організації та діяльності, а з 1 січня 1997 р. суд став приймати до розгляду конституційні подання та звернення. Організаційні питання діяльності Конституційного Суду України врегульовано Регламентом Конституційного Суду України, прийнятим 5 березня 1997 р.

Розглядаючи поняття «конституційний контроль», слід підкреслити, що в конституціях зарубіжних країн поряд з цим поняттям використовуються й інші назви: «конституційний нагляд», «конституційна юрисдикція», «захист конституції» тощо. Поняття конституційного контролю має кілька тлумачень. Іноді конституційний контроль визначається широко: як діяльність парламенту,

глави держави, судів чи інших органів, що беруть участь у вирішенні питання конституційного дотримання різних нормативних актів або лише законодавства. У деяких випадках мова йде про здійснення конституційного контролю самими людьми шляхом референдуму. Найбільш прийнятним є вузьке тлумачення конституційного контролю, згідно з яким він сприймається насамперед як оцінка судами загальної або спеціальної юрисдикції норм щодо їх відповідності конституції. Від такої оцінки залежать можливості застосування цих актів або навіть їх існування [53, с. 201]. У зв'язку з цим думка вченого Т.Я. Насирова, яка зазначає, що в першу чергу необхідно пам'ятати про захист Конституції, здійснюючи контроль за конституційністю нормативних актів. Можна говорити про конституційний контроль у зв'язку з дотриманням принципу поділу влади в демократичній правовій державі та закріпленням його в Основному законі країни.

Тоді конституційний контроль можна розглядати як діяльність, яка полягає у обмеженні влади та вирішенні конфліктів [26, с. 68]. Вітчизняний дослідник М.С.Келман визначає конституційний контроль як діяльність компетентних органів із забезпечення верховенства Конституції, законів та інших нормативних актів та наводить такі особливості цього інституту: 1) тип соціального інституту, державний контроль, що здійснюється постійно діючим державним органом; безпосередньо пов'язані із здійсненням державних повноважень; 2) форма професійного державного контролю і найвища серед спеціалізованих форм контрольної діяльності; 3) конституційний контроль, будучи контрольною та правоохоронною діяльністю, базується на перевазі використання юрисдикційних засобів; 4) конституційний контроль поширюється не тільки на сферу управління, але також охоплює сферу нормотворчості, яка здійснюється адміністрацією, і впливає на нормотворчість законодавчої влади; 5) орган конституційного контролю є спеціалізованим органом для захисту акта вищої юридичної сили - Конституції держави; 6) конституційний контроль - це найвища (після парламентського та референдумного) форма контролю [28, с. 56].

Аналіз проблеми пов'язаний також із необхідністю з'ясування питання про співвідношення понять «конституційний контроль» і «конституційний нагляд». У юридичній літературі з цього приводу висловлюються різні точки зору. Одні автори вважають зазначені поняття тотожними, інші розділяють їх, треті зараховують нагляд до одного з видів конституційного контролю. З погляду семантики мови практично неможливо виявити відмінність цих понять. Досить часто й у науковій літературі вони використовуються як синоніми, але видається, що ці поняття не збігаються в повному обсязі. Так, С.С. Алексеев, говорячи про гарантії законності, розрізняє систему нагляду й контролю за нею, фахівці в галузі соціального управління виходять із того, що контроль – це система спостереження та перевірки процесу функціонування відповідного об'єкта з метою усунення його відхилень від заданих параметрів. Нагляд же, наприклад, прокурорський, передбачає лише можливість призупинення дії незаконного акта без права скасування своїм рішенням правових актів державних органів [33, с. 96]. І.І. Маринів на прикладі Республіки Польща вказує, що використання поняття конституційний контроль, а не конституційний нагляд в аспекті діяльності Конституційного Трибуналу Республіки Польща стає можливим у зв'язку з тим, що вказаний орган, приймаючи рішення про невідповідність акта підконтрольного органу, не просто звертає його увагу на таку невідповідність, а самостійно шляхом опублікування свого рішення в офіційному виданні Конституційного Трибуналу виключає такий акт із системи чинного законодавства. Ми погоджуємося з позицією авторів, які під контролем розуміють таку систему відносин між органами публічної влади, за якої контрольний орган має право приймати обов'язкові для підконтрольного органу рішення у випадку виявлення порушень (наприклад, про припинення дії нормативного акта підконтрольного органу). Нагляд при такому розумінні передбачає лише право наглядового органу звернути увагу піднаглядного органу на порушення закону, а скасувати відповідний акт може лише сам піднаглядний або вищий орган.

Також необхідно розмежувати поняття «конституційний контроль» і «конституційне правосуддя», що пов'язано із закріпленням за спеціалізованими органами конституційної юрисдикції нових, невідомих раніше повноважень. У зв'язку із цим конституційний контроль, який здійснюється судами спеціальної юрисдикції, – це діяльність, що полягає виключно в оцінюванні відповідності того чи іншого акта або тієї чи іншої діяльності Основному Закону. А конституційне правосуддя – це діяльність спеціалізованого органу конституційної юрисдикції (який через непіднаглядність його вищій судовій інстанції країни не входить до судової системи, однак є органом судової влади), яка полягає у вирішенні правового спору між сторонами, що відстоюють різні правові позиції, після закінчення якого цей орган як незалежний арбітр приймає загальнообов'язкове остаточне рішення.

Зміст конституційного контролю визначається природою органів, які його здійснюють. Відомі дві основні системи або моделі організації конституційного контролю: «американська» та «європейська». Американська система історично виникла раніше. За цієї системи конституційність законів та інших актів перевіряють суди загальної юрисдикції під час розгляду конкретних справ (конкретний наступний контроль). Європейська система передбачає заснування спеціальних судових або квазісудових органів конституційного контролю [36]. Проте сучасний інститут конституційного контролю відрізняється своєю варіативністю. Форми конституційного контролю все важче зводити до двох основних моделей – «американської» і «європейської». Позначилася тенденція до появи численних «змішаних» (гібридних) форм, у яких у тій чи іншій комбінації поєднуються певні риси, притаманні різним моделям. При збереженні принципової відмінності між «американською» і «європейською» моделями конституційного контролю й конституційного правосуддя ці моделі в багатьох країнах набувають комплексного характеру насамперед у межах компетенції судових органів, а також у частині застосовуваних ними форм і видів конституційного контролю. Причому в низці держав затверджується власне «змішана» модель конституційної юстиції, для якої характерне

поєднання не тільки різних форм і видів контролю, а й здійснення його як судами загальної юрисдикції, так і спеціалізованими органами конституційного правосуддя.

Що стосується важливості інституту конституційного контролю в політичній системі, то це пов'язано з тим місцем, яке Конституція посідає в суспільстві. Основний закон, як головний політико-правовий документ суспільства, закріплює найважливіші аспекти політичної та соціально-економічної системи, організації держави, визначає основні права, свободи та обов'язки громадян. Виняткова роль у демократизації політичної системи належить інституту конституційного контролю як найефективнішого способу забезпечення верховенства Конституції, при якому діяльність усіх суб'єктів політичного процесу повинна чітко відповідати Конституції. Тому природно, що інститут конституційного контролю відіграє особливу роль в Україні: лише забезпечуючи реальну, а не декларативну роль Конституції, на основі і в межах якої діє весь політичний механізм, його правління може побудувати правило права як важливого напряму політичної системи. Органи конституційного контролю є невід'ємною складовою механізму поділу влади, арбітром у конфліктах між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, між центральним та місцевим рівнями управління; необхідна противага законодавчій та іншій нормативній формі державної діяльності. Важливість інституту конституційного контролю визначається також його роллю як найефективнішого механізму захисту особистості від свавілля влади, засобу забезпечення основних прав і свобод людини [18, с. 24].

Про місце конституційного контролю в системі державних інститутів у юридичній літературі висловлюється думка, що органи конституційного контролю не входять в жодну з гілок влади, їх можна зарахувати до особливої, четвертої гілки – контрольної. Зокрема, французький конституціоналіст Л. Фавор вважає, що «на сьогодні в більшості країн, які прийняли кельзенівську модель, конституційне правосуддя перебуває за межами трьох гілок влади, забезпечуючи дотримання ними своїх повноважень». На думку Б.С. Ебзеева,

Конституційний Суд, з одного боку, являє собою судовий орган, а з іншого – один із вищих державних органів, самостійно і незалежно діючий. В.Є. Чиркін зазначає: «На відміну від відомчого та адміністративного контролю, що ведеться органами, які здійснюють й інші функції, інститути контрольної влади посідають самостійне особливе місце, це чітко виражено в законодавстві. Розділи, присвячені органам конституційного контролю, ... відокремлені від глав про правосуддя». Тому в конституціях низки держав виділяють розділи (глави), присвячені конституційному суду, і не обов'язково вони прив'язані до розділів, присвячених судовій системі, судовій владі [52, с. 95]. Ми погоджуємося з думкою І.І. Маринів, що зарахування конституційного контролю до тієї чи іншої гілки в системі здійснення державної влади має відбуватись з урахуванням правової природи органу, що здійснює таку діяльність. За приклад учена бере Польщу й зазначає, що Конституція Республіки Польща визнає Конституційний Трибунал органом судової влади, тому конституційний контроль у межах діяльності Конституційного Трибуналу необхідно зараховувати до судової, а не контрольної гілки влади.

Отже, інститут конституційного контролю на сучасному етапі набуває універсальних характеристик, що пов'язано з використанням на основі однієї моделі конституційного контролю кращих здобутків інших різновидів з урахуванням політичних і правових факторів розвитку держави. Однак кожна з них повинна забезпечувати основне призначення інституту конституційного контролю – захист Конституції та законів держави, а також прав і свобод людини й громадянина.

1.2. Місце конституційного контролю в мехонізмі здійснення публічної влади в Україні

Сучасний етап розвитку юридичної науки характеризується посиленням уваги до доктринальних та прикладних проблем конституційного контролю, що вважається явищем [47, с. 458], властивий системі конституційного права та

конституціоналізму [48, с. 105], що забезпечує верховенство права та конституційний порядок у державі та суспільстві [49, с. 85]. Величезний інтерес до проблеми конституційного контролю зумовлений багатьма факторами, включаючи завдання та потреби забезпечення ефективного механізму захисту основних прав людини та зміцнення верховенства права, а також постійних та складних процесів конституційного правопорядку, що, в свою чергу, визначає необхідність інтенсивного розвитку та якісного вдосконалення конституційного законодавства з метою оптимізації правоохоронної діяльності.

Особливий інтерес представляє проблема конституційного контролю загалом, його конституювання, інституціоналізація та функціонування з точки зору імплементації Конституції та конституційного законодавства, формування конституціоналізму та конституційної реформи в Україні. Звичайно, чинна Конституція України вже містить певні процесуальні принципи, що забезпечують імплементацію конституційних положень про конституційний контроль та мають продовження в законодавстві України. З іншого боку, правозастосовча практика показує, що існує життєво необхідне поліпшення якості та кількості процедур, що регулюють реалізацію конституційно-правового статусу суб'єктів конституційного права, включаючи органи, що здійснюють конституційний контроль, збереження світового досвіду їх функціонування та особливостей вітчизняного конституційного механізму організації публічної влади.

На жаль, вітчизняна конституційно-правова наука ще не виробила чіткої позиції щодо багатьох питань сутності, змісту та розвитку конституційного контролю, особливо процесуального забезпечення реалізації Конституції, конституційних прав і свобод людини та громадянина, конституційної безпеки та, особливо застосування конституційно-правових заходів відповідальності. Юридична наука дуже часто реагує на події, що відбуваються в конституційному житті, та відповідні дії влади постфактум, пояснюючи їх "пристосуванням" до відповідної ситуації певних теоретичних моделей.

Попри підвищений останніми роками інтерес до проблеми конституційно-правової відповідальності у правовій доктрині України, сучасний стан її наукової розробки характеризується фрагментарністю, певною концептуальною невпорядкованістю та не завжди ґрунтується на єдиній теоретичній і методологічній базі. Доволі рельєфно це проявляється у контексті аналізу процесів здійснення конституційного контролю. Це свідчить про відсутність у вітчизняній юриспруденції комплексного узгодженого бачення контрольних функцій та повноважень органів публічної влади в аспекті застосування мір конституційно-правової відповідальності та науково обґрунтованих перспектив запровадження відповідних механізмів та перевірених зарубіжною конституційною практикою моделей в Україні.

В основі контрольних зв'язків у конституційному механізмі державної влади лежить так звана система стримувань і противаг, що ґрунтується на принципі дотримання суб'єктивних прав і свобод та взаємному контролю гілок влади. Система стримувань і противаг є фактично конституційно-правовим засобом обмеження держави, покликаним не допустити зайвого регулюючого втручання у приватне життя людини. Але, виходячи з природи держави як політико-правового феномену, варто пам'ятати, що добровільно вона «себе обмежувати» в жодному разі не буде, тому в ролі заборони, що перешкоджає формуванню зловживань державною владою, може виступати лише інша влада. Інакше кажучи, серед заходів, покликаних не допустити зосередження влади в одних руках і як наслідок цього – державного деспотизму, особливе місце займає правова діяльність, спрямована на розподіл державної влади [56, с. 96].

Конституція та система стримувань та противаг покликані ефективно протидіяти будь-якій гілці влади чи політичній силі для отримання абсолютної влади. Основна мета та завдання системи стримувань та противаг – забезпечення політичної стабільності та наступності державної влади; координація дій усіх гілок влади, запобігання кризі діяльності державного механізму. Система стримувань та противаг означає сукупність законодавчо встановлених повноважень, форм, методів та процедур, покликаних

забезпечити реалізацію принципу поділу влади, запобігти домінуванню будь-якої гілки влади та досягти динамічної стабільності між ними. Найпоширенішими елементами системи стримувань та противаг, що існують у сучасній теорії та практиці конституційного права та застосовуються в Україні, є: різні терміни функціонування органів державної влади; різні способи формування гілок влади; відкладене вето Президента на закони, прийняті парламентом; інтерпеляція (запити депутата); створення контрольно-слідчих комісій парламенту; інвеститура (вотум довіри) – при формуванні уряду необхідно завоювати довіру парламенту; право оприлюднення, що означає дії глави держави з метою визнання та офіційного оприлюднення закону, прийнятого парламентом для забезпечення його чинності та реалізації; інститут контрпідпису, згідно з яким акти Президента є дійсними лише в тому випадку, якщо вони підписані прем'єр-міністром або міністром, відповідальним за виконання цього акту; колегіальний характер уряду; конституційно-правова відповідальність вищих державних органів та посадових осіб; порядок відносин між парламентською більшістю та опозицією [50, с. 10].

Конституція України передбачає такі інститути системи стримувань та противаг: що призводить до його відставки (ч. 1 ст. 87); усунення Президента України з посади Верховною Радою України шляхом імпічменту (ч. 1 ст. 111); дострокове припинення повноважень Верховної Ради України Президентом України у випадках, визначених Конституцією (частина 2 статті 90); право "вето" Президента України на закони, прийняті Верховною Радою України (крім законів про внесення змін до Конституції України) з подальшим поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (п. 30 ч. 1 ст. 106); рішення Конституційного Суду України про відповідність Конституції України (конституції) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховна Рада Автономної Республіки Крим (п. 1 ч. 1 ст. 150); парламентський контроль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина (ст. 101) та

ін. Серед цих елементів системи стримувань і противаг, як бачимо, є як класичними формами конституційного контролю, так і заходами конституційної, правової та політичної відповідальності. Отже, система стримувань та противаг, за умови її логічного та збалансованого впровадження в конституційний механізм державної влади, є яскравою ілюстрацією органічного інституційного та функціонально-телеологічного взаємозв'язку між конституційним контролем та конституційною відповідальністю у цілісному механізмі конституційного захисту.

У сучасній конституційній доктрині майже не викликає дискусій позиція, що конституційно-правова відповідальність – це насамперед, відповідальність органів публічної влади та їх посадових осіб перед народом за неналежну реалізацію тих владних повноважень, які народ як єдине джерело влади їм передав, реальна гарантія проти надмірної концентрації влади та зловживання нею, дієвий правовий механізм, за допомогою якого народ здійснює свій суверенний контроль за владою в державі.

Водночас, дослідження конституційно-правової відповідальності як гарантії конституційних норм потребує вивчення питання співвідношення та взаємодії конституційного контролю, відповідальності та інших елементів механізму охорони Конституції.

Визнання Конституції України загалом і цінностей, передбачених нею, є запорукою правомірної поведінки суб'єктів конституційних правовідносин, елементом функціонування державного механізму та способом вирішення завдань, що стоять перед суспільством у процесі конституційного розвитку (утвердження правової, демократичної, соціальної держави, забезпечення стабільності конституційного ладу та правопорядку); а також передумовою здійснення волі Українського народу [42].

Реалізація положень Конституції України у правомірних діях суб'єктів конституційно-правових відносин - це реалізація її принципів та норм. На думку Л. Бориславського, це забезпечується:

а) організацією з реалізації конституційних положень;

- б) безпосереднє виконання норм конституції шляхом їх використання, дотримання, реалізації, застосування;
- в) використання заходів заохочення, виховання та примусу;
- г) нагляд та контроль за дотриманням правових норм [13, с. 121].

Правоохоронна діяльність спрямована на захист конституційних цінностей, під яким у науці розуміють «сукупність юридичних, організаційних та інших засобів і способів, які використовуються державою для неухильного дотримання режиму конституційної законності, відповідності конституційним нормам і принципам всіх інших правових актів, прийнятих у державі, а також дій органів публічної влади, тобто органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Захист конституційних цінностей може здійснюватися різними шляхами, у тому числі й через конституційний контроль і конституційний нагляд» [19, с. 99].

Якщо конституційний контроль, зазначає О. Бориславська, є функцією держави щодо забезпечення верховенства її конституції, то поняття «конституційна юрисдикція» позначає діяльність органів державної влади щодо реалізації цієї функції (вузьке значення). Проте конституційний контроль здійснюється, по-перше, відповідними органами держави, по-друге, через повноваження таких органів, по-третє, у певній формі (судовій чи несудовій). Відтак, поняття конституційної юрисдикції у широкому значенні охоплює як сам орган, так і повноваження та діяльність щодо забезпечення верховенства конституції. Поряд із вирішенням питань щодо неконституційності правових актів, тлумаченням конституції, захистом конституційних прав і свобод, що є основними напрямками діяльності органів конституційної юрисдикції європейських держав, деякі із них виконують й інші функції (зокрема, вирішення компетенційних спорів та інших спорів між федерацією та її суб'єктами, виборчих спорів, притягнення до відповідальності вищих посадових осіб держави тощо), які переважно спрямовані на забезпечення балансу у системі поділу державної влади [14, с. 193].

Однак особлива увага в цьому випадку приділяється процесу аксіологізації конституційно-правової відповідальності. Наприклад, О. Болсунова називає ціннісні принципи юридичної відповідальності наступними аспектами:

1) юридична відповідальність посідає центральне місце в системі видів соціальної відповідальності і спрямована на забезпечення правопорядку в суспільстві та застосування негативних примусових заходів до осіб - членів суспільства, які вчинили правопорушення;

2) юридична відповідальність має юридичну природу, оскільки види юридичної відповідальності закріплені в законодавстві та реалізуються через відповідні акти правозастосування в порядку, встановленому законом;

3) юридична відповідальність має інституційну цінність, що виявляється в тому, що юридичну відповідальність можна розглядати, з одного боку, як самостійний правовий інститут, а з іншого - як складний правовий інститут зі своєю внутрішньою структурою;

4) юридична відповідальність має гносеологічне значення, засноване на системі поглядів, ідей та положень щодо негативних наслідків порушення певних правил;

5) юридична відповідальність має державно-владну цінність, що характеризує її як таку, що походить від держави в особі її органів, які мають відповідні повноваження, що закріплені правовими нормами;

6) юридична відповідальність має каральне значення, оскільки юридична відповідальність дозволяє за допомогою покарання виправити та запобігти подальшому вчиненню правопорушень тими, хто їх вчинив у минулому;

7) юридична відповідальність має відновлювальну цінність, що визначає її як засіб відновлення порушених прав потерпілих від правопорушення» [41, с. 64].

Дійсно, конституційно-правова відповідальність, будучи інструментом охорони Конституції України та конституційного правопорядку, водночас є

самоцінністю, яка розкривається в її функціональному призначенні, та засобом, що забезпечує сталість конституційного ладу..

Конституційно-правова відповідальність, поряд з іншими елементами механізму захисту Конституції, спрямована на забезпечення стабільності конституційного ладу, балансу прав та обов'язків учасників конституційних відносин. Вона передбачає можливість примусових заходів держави у разі конституційного делікту, що означає негативну оцінку протиправної поведінки, дисциплінує суб'єктів конституційних відносин, спонукає їх до належного виконання своїх конституційних обов'язків, виконує превентивну функцію.

Аксіоматично, що конституційний контроль і конституційно-правова відповідальність у своїй синергетичній єдності є важливим засобом забезпечення конституційної законності та правопорядку.

Відповідальність і контроль – два тісно пов'язані, але тим не менш різні поняття. Відповідальність – один з проявів взаємного зв'язку особи, суспільства і держави, яка передбачає звітність за ввірену справу і досягнуті результати, реалізацію вимог соціального контролю.

Виявлення співвідношення контролю і відповідальності дає змогу ставити питання про особливий зміст контролю як гарантії конституційних норм. Конституційний контроль є специфічним інститутом забезпечення принципу верховенства конституції. Конституційний контроль виступає як спеціалізований механізм, система забезпечення конституції як нормативно-правового акта вищої юридичної сили, різновид контролю як відповідної функції. Таким чином, конституційний контроль – це діяльність органів держави щодо реалізації принципу верховенства конституції і підтримку режиму конституційної законності за допомогою своїх специфічних методів [47, с. 29].

Щодо інших видів конституційний контроль визначає в різних зрізах сутність, зміст та основні функції усіх видів контролю соціального. Поряд з тим конституційний контроль детермінує і відносини відповідальності. Відповідальність ґрунтується на результатах контролю, посилює його дієвість і

пов'язується з його організаційними формами. У конституційному праві об'єктивний зв'язок відповідальності з контролем знаходить найбільш повне вираження в конституційних та інших нормах, в яких відповідальність органів закріплюється разом з їх підзвітністю, що є найвищим проявом контрольної функції. Тому для подальшого удосконалення інституту конституційно-правової відповідальності необхідно закріпити чіткий перелік прав та обов'язків посадових осіб органів державної влади і органів місцевого самоврядування та встановити конституційно-правові санкції, які будуть вжиті до порушників у разі неналежного виконання ними своїх обов'язків або в разі зловживання ними своїми правами. Адже в демократичній державі має бути не лише баланс повноважень органів публічної влади, а й баланс відповідальності, у тому числі й конституційно-правової, за їх невиконання або ж неналежне виконання.

Ефективність здійснення конституційного контролю та реалізації конституційно-правової відповідальності детермінується низкою факторів організаційно-правового та політичного характеру, розвиненою інституційно-правовою системою, яка регулює питання застосування заходів конституційного впливу, у тому числі та насамперед конституційно-правових санкцій.

Отже, конституційне право головним чином регулює політичні відносини, а це означає, що конституційно-правова відповідальність має політичний зміст, а її заходи – політичний характер. Ефективна реалізація конституційного контролю та застосування заходів конституційно-правової відповідальності створюють політико-правові передумови для формування системи відповідального правління, здатного мінімізувати порушення Конституції, гарантувати змінюваність і наступність публічної влади, забезпечити демократизм конституційних процесів.

1.3. Становлення і розвиток основних моделей конституційного контролю в зарубіжних країнах

Категорія «модель конституційного контролю» є узагальнюючим поняттям, яке в сукупності охоплює низку важливих правових ознак, що характеризують інституційну та функціональну організацію конституційного контролю в країні: тип органів, уповноважених здійснювати функцію нормативного контролю, зміст та сфера їх компетенція (юрисдикція), форми та види контролю, які можуть ними здійснюватись тощо.

Встановлення в державі тієї чи іншої моделі конституційного контролю зумовлено цілим комплексом факторів, у т.ч. особливостями національної правової системи; системи джерел (форм) права, характером формалізації основного закону, а також місцем і роллю судових рішень у системі джерел права; формуванням і функціонуванням судової системи з урахуванням національних, історичних і культурних традицій; географічними, демографічними та іншими особливостями держави.

Переважна більшість дослідників виокремлюють дві основні моделі конституційного контролю, що склалися у ХХ ст.: американську і європейську.

Інститут конституційного контролю виник ще до появи першої у світі писаної конституції. Про це свідчать факти, що передували відомій в якості першого конституційного прецеденту справі – справі Мербері проти Медісона, розглянутій у 1803 р. Верховним Судом США, а саме доконституційні прецеденти ХVІІ ст., пов'язані з розвитком англійської правової системи (діяльністю Таємної Ради Великобританії, що перевіряла відповідність нормативних актів колоній законодавству метрополії), а також прецеденти, пов'язані з практикою окремих американських штатів (тлумачення у 1793 р. конституційної влади суддею Верховного Суду США Дж. Джеєм та ін.).

На зорі своєї історії конституційний контроль здійснювався судами загальної юрисдикції; йдеться про судовий конституційний контроль, що став першим і до теперішнього часу залишається одним з основних різновидів

конституційного контролю. Система конституційного контролю, що здійснюється судами загальної юрисдикції, названа у світлі однойменної традиції, що мала місце на батьківщині першого конституційного судового прецеденту, – *американської*.

Американську систему конституційного контролю характеризують наступні специфічні ознаки: 1) всеохоплюючий характер контролю, що включає не тільки закони, але й будь-які інші нормативні акти; 2) децентралізоване здійснення контролю будь-яким судом, при розгляді будь-якої конкретної справи, якщо закон чи інший нормативний акт стосується конкретних інтересів позивача; обмеженість кола суб'єктів права, на яких поширюються рішення органів конституційного контролю, оскільки вони є обов'язковими тільки для сторін процесу.

Сьогодні американська модель конституційного контролю, яка характеризується контролем через суди загальної юрисдикції, діє в Аргентині, Мексиці, Болівії, Бразилії, Колумбії, Нікарагуа, скандинавських країнах (Данія, Норвегія, Швеція), британських домініонах (Австралія, Канада), Південна Африка, а також в Японії, Індії, Малайзії та ряді інших країн. Ця модель має дві різновиди: централізовану (дифузну) та децентралізовану.

Децентралізована версія американської моделі конституційного контролю (США, Японія, скандинавські країни) передбачає, що конституційний контроль здійснюється усіма судами загальної юрисдикції. Таким чином, у США функції конституційного контролю належать судовій системі в цілому. Як справедливо зазначає відомий фахівець з конституційного ладу США В. І. Лафіцький, "не лише верховний, але й окружний суди федерації та штатів реалізують право тлумачити конституційні норми і відмовляються застосовувати ці положення статутних та делегованих законах, що суперечить тлумаченню Конституції США та Конституції штату відповідно". Водночас останнє слово залишається за верховними судами, рішення яких є остаточними та підлягають суворому дотриманню судами нижчих інстанцій.

Знаний український державознавець і суддя Конституційного Суду України у відставці В.М. Шаповал зазначає, що природу американської моделі зумовлює розуміння судового конституційного контролю як суто правової діяльності: «Зовні вона зводиться до своєрідної юридичної експертизи закону чи іншого нормативного або індивідуального правового акту, що здійснюється судом у зв'язку з розглядом конкретної справи – кримінальної чи цивільної» [57, с. 205]. Відповідне рішення суду визнається обов'язковим у межах його територіальної юрисдикції, а в разі апеляції остаточне рішення приймає Верховний суд.

Здійснення конституційного контролю Верховним судом США дало вражаючі результати. За 200 років своєї діяльності (1791-1990 рр.) Суд визнав неконституційними повністю або частково 125 законів Конгресу, 1059 постанов штату та 117 постанов місцевих органів влади. Особливе значення має право Верховного суду визнати закони штатів неконституційними.

Централізована версія американської моделі контролю за конституцією (Гана, Естонія, Індія, Ірландія, Люксембург, Мальта, Монако, Норвегія, Республіка Кіпр, Філіппіни, Швейцарія) передбачає контроль за конституцією в рамках загальної судової системи і, як правило, Верховним судом. Система національних судів.

Таким чином, Конституція Ірландії закріплює право Президента після консультацій з Державною Радою направити будь-який законопроект до Верховного Суду для вирішення питання, чи суперечить він певному положенню Конституції чи будь-якому його положенню. У всіх випадках, коли Верховний суд Ірландії вирішує, що надання законопроекту є неконституційним, Президент повинен відмовити у підписанні такого законопроекту (пункти 1.1, 3.1 статті 26) [23].

Союзний (Федеральний) суд Швейцарії вирішує проміж іншого справи про порушення союзного права, міжкантонального права, конституційних прав кантонів, автономії комун та інших гарантій кантонів на користь публічно-правових корпорацій, а також союзних і кантональних норм, що закріплюють

політичні права. Крім того, він розглядає питання про розбіжності між Союзом і кантонами або між кантонами. При цьому акти Союзних Зборів і Союзної Ради (палат федерального парламенту) вносяться на розгляд Союзного Суду не можуть (ст.189 Конституції Швейцарії). Конституційна юрисдикція Союзного Суду здійснюється шляхом публічно-правових скарг. При цьому звернення може походити від приватних осіб і приватних організацій, зацікавлених у скасуванні того чи іншого кантонального нормативного акту.

Американська модель конституційного контролю діє у Швейцарії та на рівні федерації. Так, у напівкantonі Базельські функції конституційного правосуддя виконують адміністративні суди, а в півкantonі Нідвальден – Верховний суд. Єдиний Конституційний Суд Швейцарії існує в кантоні Жюра з 1978 року, і він має право оголосити акти кантонального парламенту недійсними на прохання кантонального уряду.

У Норвегії Верховний суд за запитом Стортингу (парламенту) надає висновки з правових питань (ст. 83 Конституції). В Естонії функції конституційного контролю виконує Колегія конституційного нагляду Державного суду, яка складається з суддів, що обираються пленумом суду строком на п'ять років. Немає спеціальних конституційних судів і в Ісландії, Нідерландах, Фінляндії.

Деякі автори жорстко пов'язують модель конституційного контролю з належністю тієї чи іншої країни до певної правової сім'ї. Так, на думку В.Є. Чиркіна, суди загальної юрисдикції здійснюють конституційний контроль у країнах англосаксонської системи права або в державах, на які ця система здійснила значний вплив [55]. Проте наведені вище приклади змушують критично поставитися до такої думки. Адже Норвегію, Ісландію чи Швейцарію не тільки не належать до англосаксонської правової системи, але й ніколи не перебували під її більш-менш суттєвим впливом. У даному випадку скоріше слід вести мову про політико-правові традиції та вподобання певної країни, питання політичного вибору, зокрема щодо інституційно-функціональної організації влади тощо.

Друга – *європейська, або австрійська («кельзенівська»)*, – модель конституційного контролю була концептуально обґрунтована й запропонована у 1920 р. австрійськими вченими Г. Кельзенем і К. Ейзенманном. Суть цієї моделі полягає у здійсненні конституційного контролю спеціалізованими органами, організаційно відокремленими від судів загальної юрисдикції, з обмеженою компетенцією лише щодо конституційних питань. Як справедливо зазначає М. В. Вітрук, «головною відмінною рисою європейської моделі конституційного контролю (щодо американської) є те, що конституційний контроль є єдиною (вичерпною) функцією цих органів ...» [16, с. 258].

У той же час можуть діяти конституційні суди (Австрія, Болгарія, Іспанія, Італія, Російська Федерація, Угорщина, Україна тощо), конституційні палати вищих судів загальної юрисдикції (Евінея, Коста-Ріка, Парагвай) та конституційні ради як органи конституційного контролю. тому у Франції функція конституційного контролю покладена на Конституційну та Державну ради, які належать до квазісудових (не судових) органів). Ця модель характеризується превентивним, абстрактним та обов'язковим переглядом Конституції. Завдяки такому підходу конституційний контроль стає цілісним, всебічним і може здійснюватися послідовно та ефективно.

Активний процес створення й розвитку європейської системи конституційного контролю (юстиції) припадає на період 1945-1970 рр. Наприклад, в Австрії виникнення інституту конституційного контролю було пов'язано з періодом розвитку конституціоналізму, введення в дію австрійської Конституції 1848 р., що позначило реальну необхідність регулювання взаємовідносин між імператорською адміністрацією та адміністраціями імперських провінцій. У 1920 р. Австрія, завдяки теоретичній праці віденського адвоката Еанса Кельзена, прийняла конституцію, що запровадила Вищий Конституційний Суд. У цей період були створені органи конституційної юстиції у Чехословаччині (1920), в Іспанії (1931), у Веймарській республіці Німеччини та в Ірландії.

Позитивний досвід австрійського інституту судового конституційного контролю був взятий за основу при формуванні аналогічних інститутів у низці держав у повоєнний період, у тому числі в Австрії (1945), Італії (1948), ФРН (1949) та ін. Саме з цього часу статус органів конституційного контролю регламентується на конституційному рівні, поряд зі статусом глав держав, законодавчих та виконавчих органів. Наприклад, склад, компетенція та окремі організаційні засади діяльності Конституційного Суду Італійської Республіки зафіксовані у Розділі I Глави VI Конституції Італійської Республіки, що була промудована 27.12.1947 р. і набула чинності 01.01.1948 р. Статус Федерального конституційного суду ФРН регламентується статтями 92-94 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р.

З 1970-х рр. розпочинається етап значного реформування статусу органів конституційного контролю. Зокрема, у цей час реформам були піддані органи конституційного контролю ФРН (у 1969 р. і 1971 р.), Франції (у 1974 р.), Австрії (у 1975 р.), Швеції (у 1979 р.). Актуальною в той час стала вимога про «зв'язаність» законодавця принципами дотримання прав людини, основних прав і свобод, гарантованих Основним законом.

Починаючи з середини 1980-х рр. розпочався сучасний етап розвитку органів конституційного контролю, обумовлений демократизацією європейських держав. На даному етапі одним із перших органів конституційного контролю став Конституційний Трибунал Польської Республіки, котрий розпочав свою діяльність у 1985 р. З 1990-х рр., після розпаду «соціалістичного табору», сучасні органи конституційного контролю почали діяти у Болгарії, Угорщині, Чехії, Румунії та інших державах Східної Європи.

У процесі еволюції з основ нової європейської системи конституційного контролю розвинулися його модифікації, представлені головним чином: 1) австрійською континентальною моделлю, в основу якої покладено механізм здійснення конституційного контролю спеціальними конституційними судами, що входять до системи вищих органів судової влади держави (Австрія,

Білорусь, Іспанія, Італія, Польща, Португалія, Росія, Таджикистан, ФРН та ін.); 2) французькою континентальною моделлю, за якої суб'єктом здійснення конституційного контролю є спеціальний квазісудовий орган (у Франції з 1958 р. – Конституційна Рада, у Португалії з 1976 по 1982 р. – Революційна рада, в Угорщині з 1983 по 1989 р. – Конституційно-правова рада, у Казахстані з 1995 р. - Конституційна рада тощо).

В Україні запроваджена саме австрійська континентальна модель судового конституційного контролю. При цьому вперше створення конституційного суду було передбачено ще до проголошення незалежності України: Законом Української РСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 24.10.1990 р. [3]. Після набуття чинності Конституцією України 1996 р. був прийнятий новий Закон України «Про Конституційний Суд України» і вперше сформовано персональний склад (18 суддів) даного органу.

Із самого початку в європейській моделі до числа пріоритетних було віднесено три надзавдання: а) забезпечення конституційності нормативних актів і шляхом цього збереження конституційно закріпленої функціональної рівноваги між окремими гілками влади ;

б) чітке регламентування порядку вирішення спірних питань, що виникають між різними органами влади з приводу повноважень;

в) створення найбільш цілісної й надійної системи захисту конституційних прав людини.

На сьогодні основними рисами європейської моделі конституційного контролю є: створення спеціального судового (квазісудового) органу конституційного контролю (конституційного суду чи ради), який не входить до системи судів загальної юрисдикції або займає в ній автономне становище. Повноваження у сфері конституційної юрисдикції в концентрованій формі здійснюються цим органом. У федеративних державах подібні органи можуть утворюватись як на загально федеральному рівні, так і в суб'єктах федерації; судовий конституційний контроль для органів конституційного правосуддя – не

одна з побічних функцій поряд з іншими, як у судів загальної юрисдикції в американській моделі, а єдина; конституційні суди, враховуючи їхнє функціональне призначення, утворюються у спосіб, відмінний від формування судів загальної юрисдикції; він передбачає участь державних органів, що належать до різних гілок влади. До складу конституційних судів обираються (призначаються), як правило, вчені-правники, державні чиновники вищого рангу, інші висококваліфіковані юристи; особливості правового становища конституційних судів зумовлюють процесуальний порядок їхньої діяльності, відмінний від усіх інших судових процедур, який іменується конституційним судочинством; конституції та закони європейських країн передбачають, що рішення органу конституційної юрисдикції мають загальнообов'язковий характер. Вони обов'язкові не тільки для сторін у справі, як це властиво американській моделі, але й для всіх суб'єктів права. Визнання якогось правового акту таким, що не відповідає Конституції (є неконституційним) безпосередньо тягне за собою втрату ним юридичної сили.

Європейську модель відзначає й розмаїття видів контролю, що здійснюється. О.В. Брежнев у своїй статті резюмує: «Таким чином, «європейська» модель судового конституційного контролю на відміну від «американської» завжди передбачає певну дистанційованість конституційно-контрольної діяльності від звичайного правосуддя. Позитивною рисою цього є те, що особливі організаційні умови здійснення конституційних юрисдикційних повноважень забезпечують більш кваліфіковане судове вирішення цієї категорії справ.

Наприклад, змішана модель конституційного правосуддя закріплена в Конституції князівства Андорра: з одного боку, Конституційний трибунал проголошується верховним тлумачем Конституції, а з іншого, заборонено апелювати до Конституції Трибуналу у зв'язку з конфліктом у сфері встановлених Конституцією повноважень, коли справу вже винесено на розгляд ординарного судового органу (ст.103).

У сучасній науці виокремлюють й інші варіанти систем конституційного контролю, зокрема пропонується класифікація систем конституційного контролю спеціально для федеративних держав, що зумовлюється наявністю у них рівня державної влади суб'єктів федерації (система США, австрійська, швейцарська, німецька і бельгійська системи).

Говорячи про моделі конституційного контролю, не можна обійти увагою ісламську систему, головна особливість якої полягає у перевірці законів не тільки на відповідність конституції, але й ісламському праву та принципам ісламу. Так, відповідні особливості притаманні системі конституційного контролю, що існує в Пакистані. Остаточне рішення в даній сфері виноситься Верховним судом федерації, причому він має право переглядати у порядку апеляції й рішення заснованого в 1980 р. Федерального суду шаріату, що виносяться за позовами громадян, федерального і провінційного урядів про невідповідність положень закону приписам ісламу, викладеним у Корані та Сунні. Для цього у Верховному суді було створено спеціальне апеляційне відділення у складі мусульман – суддів Верховного суду. Разом із тим існує обособлений орган – Рада з ісламської ідеології, або Ісламська рада, яка дає федеральному і провінційному парламентам, президентові та губернаторам провінцій консультативні висновки з питань відповідності законопроектів приписам ісламу [21].

За даними російського державознавця А.О. Клішаса, сьогодні конституційний контроль здійснюється у 164 державах світу, з них у 74 діє спеціалізована чи європейська інституційна система, у 48 – американська модель конституційного контролю, у 30 – змішана модель, створена на базі двох вищезгаданих. У низці країн існує парламентський варіант контролю. Система євро-французького різновиду діє в 25 країнах.

Проведене дослідження основних моделей конституційного контролю дає підстави для наступних висновків:

У ХХ ст. існувало дві основні системи конституційного контролю: американська та європейська. Американська модель характеризується, по-

перше, здійсненням конституційного контролю усіма судами загальної юрисдикції та застосуванням переважно конкретного конституційного контролю, по-друге, можливістю оскарження судового рішення до вищого суду (у нього немає ознак остаточності) і по-третє - рішення лише щодо сторін судового розгляду (жодних ознак універсальності). Європейська модель використовує спеціалізовані органи конституційного контролю, рішення яких мають загальнообов'язковий, остаточний та більш абстрактний характер. Однак сьогодні можна констатувати, що існує ще щонайменше дві моделі конституційного контролю – змішана (Люксембург) та ісламська (Іран, Пакистан), які відрізняються як організацією конституційного контролю, так і його предметом. Є також унікальні моделі, наприклад, та, яка сьогодні склалася в Ізраїлі.

В рамках американської моделі конституційного правосуддя існує два типи: децентралізована та централізована. Децентралізована версія американської моделі конституційного контролю (США, Японія, скандинавські країни) передбачає, що конституційний контроль здійснюють усі суди загальної юрисдикції, в той час як централізований (Гана, Естонія, Індія, Ірландія, Люксембург, Мальта, Монако, Норвегія, Республіка Кіпр). Філіппіни, Швейцарія) передбачає контроль за конституцією, як правило, Верховним судом, який очолює всю систему національних судів.

Європейська (континентальна, «кельзенова») модель конституційного правосуддя також має дві різновиди: австрійську та французьку. Австрійська модель базується на механізмі конституційного контролю спеціальними конституційними судами, що входять до вищих судових органів держави (Австрія, Білорусь, Іспанія, Італія, Польща, Португалія, Росія, Таджикистан, Україна, Німеччина тощо). Об'єктом конституційного контролю є спеціальний квазісудовий орган (у Франції з 1958 р. - Конституційна рада, в Португалії з 1976 по 1982 р. – Революційна рада, в Угорщині з 1983 по 1989 р. – Конституційно-правова рада, в Казахстані з 1995 р.). – Конституційна рада тощо).

Сфера повноважень органів конституційного правосуддя в різних країнах неоднакова і залежить від ряду факторів, у тому числі не лише від моделі конституційного контролю, а й від особливостей національної правової системи, характеру функцій, які виконують ці функції тощо. Водночас сьогодні чітко позначені два основні напрями еволюції світових моделей конституційного контролю: перший – це збільшення обсягу правових норм, які перевіряються на конституційність, а другим – розширення суб'єктів та можливостей звернення до конституційного правосуддя.

В даний час основними функціями органів конституційного правосуддя в більшості країн є:

а) забезпечення верховенства і прямого впливу конституції, суворе її виконання всіма суб'єктами права по всій державі;

б) контроль за дотриманням принципу поділу влади, підтримання їх рівноваги та запобігання можливості узурпації державної влади якимось державним органом;

в) захист конституційних прав і свобод людини і громадянина;

г) вирішення нових конституційно-правових питань та суперечок на основі підпорядкування політики закону, верховенства правових принципів та норм над ідеологічними догмами та адміністративного розсуду.

Вплив певних моделей конституційного контролю на зміст та обсяг юрисдикції органів конституційного судочинства є перспективним напрямком подальших досліджень у цій галузі.

РОЗДІЛ 2

ФОРМИ І ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

2.1. Об'єкти і суб'єкти конституційного контролю

Можливості впливу органів спеціалізованого конституційного контролю на діяльність глави держави, парламенту та уряду свідчать про їх особливу роль у державному механізмі. Цей вплив обумовлений тим, що в континентальній моделі конституційного правосуддя єдиним органом конституційної юрисдикції є один з вищих органів державної влади, який уповноважений визначати конституційні та правові межі інших вищих державних органів, конкретизувати їх повноваження (права та обов'язки) та приймати загальнообов'язкові рішення щодо визнання актів, виданих цими органами, неконституційними.

По суті, роль органів конституційної юрисдикції в державному механізмі визначається юридичними характеристиками самої конституції. Отже, визначення цих органів як неполітичних та одночасно віддалених від реального політичного процесу не заперечує очевидного факту, що через юридичну природу своїх актів спеціалізовані органи конституційного контролю мають значний вплив на зв'язки з громадськістю. Найчастіше об'єктом тлумачення відповідних органів є норми основного закону держави. Конституція має найвищу юридичну силу. Принцип верховенства конституції вимагає, щоб закони та інші нормативно-правові акти приймалися на основі Конституції та відповідали їй (як зазначено, зокрема, у частині 2 статті 8 Конституції України) [44, с. 49].

Насправді застосування норм Конституції у конституційно-правових відносинах не може здійснюватися без урахування або, тим більше, всупереч правовим позиціям органу конституційної юрисдикції [45, с. 112]. Сама процедура конституційного контролю закінчується виконанням рішення

конституційного суду іншими державними органами. Таким чином, здійснюючи «негативну законотворчість» та інтерпретаційну діяльність, органи конституційної юрисдикції безпосередньо впливають на правозастосовчу практику, а опосередковано на процес нормотворчої діяльності «підконтрольних» суб'єктів. Це відображає визначальну особливість функціональної природи органів спеціалізованого конституційного контролю та їх компетенції у відносинах з політичними органами державної влади.

Основними формами впливу органу конституційної юрисдикції на діяльність інших вищих органів держави є здійснення ним повноважень, пов'язаних з контролем за конституційністю актів цих органів та гарантування принципу поділу влади, зокрема шляхом вирішення компетентні суперечки, юридична відповідальність вищих органів державної влади (вищих посадових осіб держави) за порушення конституції та вироблення правових позицій, що мають обов'язкове значення в діяльності всіх вищих органів державної влади.

Повноваження конституційних органів з контролю за конституційністю правових актів вищих державних органів є ключовою сферою їх впливу на діяльність цих органів. Визнавши неконституційним акт певного органу державної влади, Конституційний Суд тим самим припиняє дію цього органу щодо інших елементів державного механізму та суспільства у конкретній справі [42]. Право конституційної юрисдикції здійснювати так зване негативну законотворчість, припиняючи, як можливий результат відповідної перевірки, чинність неконституційних правових актів (їх окремих положень) універсальне і передбачене конституціями всіх демократичних країн. Право на скасування неконституційних правових актів як титульної влади органу конституційної юрисдикції в конституційному тексті визначається в першу чергу серед інших. Конституція України, зокрема, починає визначати компетенцію органу конституційного контролю з положенням, що «до повноважень Конституційного Суду України належать ... вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): закони та інші акти Верховної Ради

України; акти Президента України; акти Кабінету Міністрів України; правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим».

Об'єктом спеціалізованого конституційного контролю, як правило, є акти вищих органів державної влади – суб'єктів, правотворчість та правозастосовча практика яких є найважливішими в механізмі реалізації основного закону держави. Водночас серед усього комплексу нормативно-правових актів – наслідків правотворчої діяльності вищих органів державної влади найважливішим об'єктом спеціалізованого конституційного контролю є акти законодавчого органу. Значення парламентських законів як основних, системотворчих нормативних актів саме по собі вимагає спеціальних і, звичайно, окремо інституціоналізованих форм конституційного контролю. Необхідність ефективного конституційного контролю за нормотворчою діяльністю парламенту особливо гостра через небезпеку руйнівного впливу політичних партій на державний механізм у країнах з парламентською та змішаною республіканською формами правління.

Загроза заміщення національних інтересів інтересами корпоративних партій в діяльності органів державної влади вимагає спеціальних превентивних конституційно-правових засобів захисту. Тому конституційний контроль за діяльністю вищих органів держави і, особливо, парламенту набуває особливого значення в парламентських та змішаних республіках. У ситуації, коли парламентська більшість і сформований нею уряд представлені однією політичною силою або блоком союзних політичних сил, що є складовою частиною будь-якого типу парламентаризму, існує особлива загроза «розмивання принципів, спочатку закладених вниз у концепції поділу влади» [21, с. 140]. Подібна загроза насправді неминуха у будь-якій формі правління, якщо демократичні інститути слабкі, а виборча система побудована за принципом «переможець отримує все». Якщо в президентській формі правління небезпечним наслідком застосування мажоритарної системи відносної більшості можуть бути вибори президента – представника реакційної політичної сили, то в парламентській та змішаній республіканських формах

правління – контроль над парламентом та урядом [34, с. 10]. Однак очевидно, що використання виборчих систем, відмінних від принципів «переможець отримує все», у багатьох випадках неможливе у «чистому вигляді», враховуючи стан розвитку громадянського суспільства та його атрибут – партійна система.

У характеристиці компетенційних взаємозв'язків органу конституційної юрисдикції з іншими вищими органами державної влади важливе значення має дискусійне питання про його право визнавати неконституційними самі дії владарюючих суб'єктів. Орган конституційного контролю здійснює перевірку конституційності актів вищих органів державної влади, якими звичайно оформляються їхні відповідні дії. Звідси обґрунтовано вважати, що об'єктом конституційного контролю повинні бути й самі дії органів державної влади, чия конституційність викликає сумнів, навіть якщо такі дії не супроводжуються нормотворчістю. Зразки відповідної практики ми фактично спостерігаємо в тих випадках, коли орган конституційної юрисдикції виявляється причетним до відсторонення від посади президента республіки в порядку здійснення процедури імпичменту. Об'єктом конституційного контролю є дії органів державної влади також у випадку, коли орган конституційної юрисдикції здійснює формальний конституційний контроль (контроль за дотриманням процедури прийняття акта). Вбачається, однак, очевидним, що право органу конституційної юрисдикції оцінювати конституційність дій владарюючих суб'єктів повинно набути універсального характеру й охоплювати всю сферу діяльності вищих органів державної влади. Природно, що безпосередня конституційна визначеність згаданого права поклала б край сумнівам щодо можливості включення до об'єкта конституційного контролю і тих дій органів державної влади, які не супроводжуюся їх відповідною нормотворчістю.

Виключна роль органів конституційної юрисдикції в механізмі реалізації принципу поділу влади визначається їх функціональним характером: компетентні спори є основною складовою суб'єкта конституційного судочинства. Крім того, в процесі своєї інтерпретаційної діяльності органи конституційної юрисдикції складають основу національної доктрини поділу

влади, наповнюючи узагальнені конституційні положення конкретизованим змістом. З огляду на це, важко переоцінити роль конституційного правосуддя у забезпеченні конституційно визначеної структурно-функціональної організації державної влади. Діяльність органів спеціалізованого конституційного контролю перешкоджає спробам відповідних «органів влади» перевищити свої повноваження, втручатися в компетенцію один одного [17, с. 10].

Таким чином, роль спеціалізованих органів конституційного контролю у гарантуванні принципу поділу влади є важливим аспектом їх впливу на діяльність вищих державних органів. Реалізація конституційних норм у діяльності вищих органів державної влади сама по собі безпосередньо вимагає конституційного правосуддя як форми подолання конфліктів, що об'єктивно виникають у процесі цієї діяльності. Тому конституційні суди забезпечують дотримання принципу розподілу владних повноважень у діяльності вищих органів держави, насамперед, у процесі розгляду компетентних спорів (спорів про межі компетенції) між цими суб'єктами. Вирішення конституційних конфліктів між вищими органами державної влади у формі конституційного правосуддя забезпечує відповідність реальних відносин цих органів конституційній моделі їх компетенції. Роль органу конституційної юрисдикції як гаранта конституційно визначених меж діяльності органів державної влади чітко відображається в існуючих проблемах державно-правового життя пострадянського простору. Однією з таких проблем є постійні спроби вищих органів держави вдаватися до власного довільного тлумачення (і, відповідно, порушення) норм конституції в процесі їх правотворчої та правозастосовчої діяльності. Зміст такого суб'єктивного тлумачення норм основного закону визначається політичними цілями правлячих суб'єктів.

Суб'єктивне тлумачення норм конституції вищими органами державної влади, які б мотиви не лежали в його основі – явище неприпустиме, оскільки ставить під сумнів принцип поділу влади та принцип верховенства закону, які вимагають, щоб діяльність усіх органів державної влади була зв'язана правом і здійснювалася в межах нормативних приписів.

Не викликає сумнівів, що сама ідея рівного права галузей влади на тлумачення конституції створює інтелектуальне підґрунтя анархії [15, с. 20]. Наслідки застосування цієї ідеї цілком очевидні: відсутність офіційно визначеного тлумачення конституційних норм може спричинити (і спричиняє) випадки, коли за юридично однакових умов у справах однієї і тієї ж категорії положення конституції і законів застосовуватимуться порізно, неоднаково в державно-правовій практиці, породжуючи компетенційні спори.

У правовій державі механізм розв'язання суперечностей, що виникають у процесі взаємодії органів державної влади, визначений конституційно. Елементом такого механізму є діяльність органів конституційної юрисдикції, які уповноважені вирішувати компетенційні спори між органами державної влади у формі так званої негативної правотворчості, скасовуючи неконституційні акти (їхні норми) за відповідними зверненнями.

Важливим превентивним засобом, що мінімізує втручання органів державної влади в компетенцію один одного, є формування органом конституційної юрисдикції однозначного, офіційно визначеного розуміння норм основного закону. Таке загальнообов'язкове розуміння конституції досягається засобом її офіційного тлумачення. Офіційне тлумачення конституції, викликаючи уніфіковане (завжди і всюди однакове) застосування її положень, перешкоджає виникненню компетенційних спорів. Тому крім безпосереднього розв'язання спорів про компетенцію між органами державної влади, органи конституційної юрисдикції стосовно цих спорів виконують і превентивну функцію.

Насправді здійснення конституційного контролю за дотриманням норм основного закону актів (дій) вищих органів державної влади в процесі їх правління є чи не найважливішою передумовою реального існування конституційно встановленої організації державної влади. Це свідчить про те, що орган конституційної юрисдикції є гарантом таких основних конституційних цінностей, як принцип верховенства права, невід'ємні права людини та принцип поділу влади.

Важливим елементом структурно-функціональної організації державної влади є конституційно-правова відповідальність вищих органів держави (вищих посадових осіб держави). Отже, аналіз форми правління також вимагає врахування повноважень конституційної юрисдикції, пов'язаних із притягненням до конституційної відповідальності вищих органів державної влади (вищих державних службовців) за порушення конституції (деякі основні закони використовують терміни «брутто», «навмисне», «серйозне порушення конституції») або в інших випадках, передбачених законом. У країнах англосаксонської правової системи суб'єктами конституційно-правової відповідальності за порушення конституції є глава держави, члени урядів, суддів. У країнах континентальної правової системи її суб'єктом, за рідкісними винятками, є президент, а типовою формою його конституційно-правової відповідальності є процедура імпічменту, учасником якої є орган спеціалізованого конституційного контролю. Відповідні повноваження конституційного суду передбачені основними законами більшості країн континентальної правової системи.

Окремою формою впливу конституційної юрисдикції на організацію та діяльність інших вищих органів держави є вироблення власних правових позицій – обґрунтованих доктринальних та нормативних висновків, установок та правових оцінок, які є обґрунтованими в процесі конституційної юрисдикції [20].

Оскільки правова позиція органу конституційної юрисдикції виражає доктринальний рівень правової компетентності, її юридична сила, вбачається, не може залежати від чинності самого інтерпретаційного акту, у якому вона сформульована.

Очевидно також, що можливість вищих органів державної влади, акти яких підлягають конституційному контролю, "нейтралізувати" рішення органу конституційної юрисдикції шляхом прийняття нового акта вимагає значних застережень. Вищі органи держави не можуть шляхом законотворчості заперечувати правові позиції органу конституційної юрисдикції. Принцип

верховенства права вимагає, щоб вищі державні органи здійснювали свою нормотворчу діяльність в рамках правових позицій органу конституційної юрисдикції, виражених у його актах, які безпосередньо стосуються предмета нормотворчої діяльності відповідної влади. Парламент, президент та уряд можуть здійснювати нормативну діяльність, зокрема, у формі деталізації та конкретизації деяких конституційних положень, будучи пов'язаними з правовими позиціями органу конституційного контролю, що впливають з тих самих положень. Це, зокрема, означає, що правове становище органу конституційної юрисдикції не може втратити своє юридичне значення внаслідок повторного прийняття того самого або навіть подібного за змістом акту. Визнати за будь-яким органом державної влади, акти якого підлягають конституційному регулюванню, право продовжувати дію неконституційних норм шляхом прийняття нових за формою, але старих за змістом правових актів замість тих, чия чинність припинена органом конституційної юрисдикції, нічого іншого не означають як можливість для відповідних правлячих суб'єктів таким чином вивести видані ними акти поза конституційний контроль [39, с. 185].

Таким чином, за умови фактичного дотримання правових позицій органу конституційної юрисдикції у законотворчій та правозастосовчій діяльності вищих органів державної влади вони мають суттєвий вплив на функціонування державного механізму. Своїми правовими позиціями орган конституційного контролю забезпечує відповідність актів та дій відповідних правлячих суб'єктів конституційним вимогам, зокрема, визначає обсяг, межі та цілі здійснення ними влади. Незважаючи на те, що органи конституційної юрисдикції не здійснюють правотворчу діяльність у її класичному вигляді і не заповнюють прогалини в позитивному праві, багато складних питань взаємодії вищих державних органів, не визначених на конституційному рівні та не вирішених законом, може бути вирішено судове провадження шляхом тлумачення конституційних норм та вироблення відповідних правових позицій.

2.2. Форми конституційного контролю

Розкриваючи повноваження Конституційного Суду України та порівнюючи компетенцію конституційних судів окремих країн, необхідно насамперед виділити механізми, що визначають роль конституційних судів у системі поділу влади. Основним механізмом, що дозволяє цим органам впливати на процес регулювання політико-правових відносин, є право перевіряти закони та інші нормативно-правові акти на відповідність конституції, що сприяє створенню цілісної системи законодавства та усуненню суперечностей. Свого часу один із основоположників теорії конституційного правосуддя Г. Кельзен визначив це право конституційного суду як право «негативного законодавства».

На відміну від позитивного законодавства, негативне законодавство може скасувати закони або їх частини лише у разі виявлення порушення конституції. Хоча згодом ця концепція була суттєво трансформована, оскільки теза Г. Келзена про неможливість розглядати діяльність конституційних судів як елемент процесу законотворчості була кардинально переглянута, і сьогодні ми можемо навести чіткі аргументи на користь того, що негативне законодавство конституційних судів є невід'ємною частиною загального законотворчого процесу [37, с. 14].

Конституційний контроль може здійснюватися у двох основних формах: попередній та наступній. Однак, класифікуючи форми контролю органів конституційної юрисдикції, варто згадати не лише показник моменту перевірки, а й такі фактори, як зв'язок із конкретною справою та предметом перевірки. Теоретичною та методологічною основою обґрунтування ідеї попереднього конституційного контролю як запоруки стабільності конституційного регулювання є теорія цілісної та ієрархічної структури правових норм, висунута видатним юристом Г. Келзенем. В основу своїх міркувань він поклав тезу про те, що правовий порядок у державі та суспільстві базується на системі правових норм, кожна з яких має свою юридичну цінність,

і разом вони утворюють єдину пірамідальну структуру, яку вінчає Основний Закон – Конституція. Таким чином, наявність жорсткої структури нормативних актів означає не тільки те, що кожна з існуючих правових норм має чітко визначене місце в ній, але й те, що будь-яке нове правило повинно бути розроблено та прийнято з урахуванням того, в якому воно буде займати своє місце ця структура. Тобто, на думку Г. Келзена, не тільки вже прийняті закони, а й усі законопроекти підлягають юридичній конституційній оцінці. Якщо новий закон встановлює норми, що суперечать конституції або вищим (за юридичною силою) законам, такий закон зруйнує цілісність системи правових актів та загрожує загальній верховенстві права. Ідея попереднього конституційного контролю, запропонована Г. Келзенем, часто апріорі визначається як конституційний контроль (сьогодні він діє майже у всіх європейських країнах, крім Великобританії та Швейцарії), оскільки він передбачає не лише контроль чинного законодавства, а й векселі.

У галузі практичної реалізації попереднього контролю відбувається на етапах, пов'язаних з підготовкою та розглядом законопроектів. Це передбачено конституціями таких держав, як Румунія, Франція, Італія, Угорщина, Польща. Наприклад, у статті 61 Конституції Франції зазначено: «Органічні закони до їх оприлюднення та положення палат парламенту до їх застосування повинні бути подані до Конституційної ради, яка приймає рішення про їх відповідність Конституції». Подібне положення міститься в пункті 1 (а) статті 144 Конституції Румунії, де сказано, що Конституційний Суд може приймати рішення про конституційність законів до їх оприлюднення на вимогу Президента, Прем'єр-міністра, Співкерів одного з палат парламенту, Верховного суду. 50 депутатів або 25 сенаторів. Більше того, якщо законопроект є неконституційним (стаття 145), він повертається на повторний розгляд і може бути прийнятий в однаковій редакції лише тоді, коли за нього проголосує щонайменше дві третини конституційного складу кожної палати парламенту. Хоча можливість такої процедури "подолання" рішення органу конституційного правосуддя під час попереднього перегляду конституції

ставиться під сумнів низкою юристів. Насправді, у випадку скасування рішення після попереднього контролю за конституцією, завжди існує можливість використання наступного перегляду. Але, як зазначають ці дослідники, чи має сенс перезапустити механізм конституційного правосуддя вдруге, якщо він уже один раз був запроваджений? Ось чому в статті 62 Конституції Франції зазначено, що законопроект у цілому або окремі його положення, які були визнані неконституційними, не можуть бути застосовані та оприлюднені.

Інколи подібний попередній конституційний контроль ще визначають як «м'який», чи «запобіжний». Поряд із чималою кількістю прихильників цієї форми конституційного контролю в сучасній юридичній науці можна зустріти і прямо протилежну позицію, зміст якої полягає в недоцільності запровадження подібної форми контролю. Так, на думку Г. Рьоллеке та В. Гека, предметом перевірки з боку конституційного суду щодо формальної чи матеріальної відповідності того чи іншого нормативно-правового акта конституції може бути лише прийнятий і опублікований закон чи інший нормативно-правовий акт. Що ж до оцінки законопроектів та дотримання процедури прийняття законів, то такі проблеми, вважають ці дослідники, повинні вирішуватися на рівні законодавчої влади та глави держави, який підписує прийняті парламентом закони. Хоча, здебільшого, основна критика попереднього конституційного контролю зустрічається у працях представників англо-американської правової науки. Це зумовлено тим, що так звана американська модель конституційного правосуддя, яка застосовується судами загальної юрисдикції під час розгляду окремих правових спорів, заснована на ідеї контролю *a posteriori*, що, в свою чергу, фактично не передбачає застосування запобіжного (попереднього) контролю [11, с. 123].

Наступний конституційний контроль застосовується набагато частіше, ніж попередній. На відміну від останніх, його об'єктом є не законопроекти (тобто такі нормативні акти, які ще не набрали чинності і, отже, не є законами), а закони, прийняті парламентом і підписані главою держави. Такі закони можуть бути предметом контролю за конституцією з двох причин. З одного

боку, розгляд їх конституційності може бути розпочато незалежно від наслідків їх застосування. Тобто у разі сумнівів щодо конституційності закону суб'єкти конституційного оскарження (подання) можуть звернутися до конституційного суду для визначення конституційності закону. Більше того, спірний, на думку суб'єкта подання, закон може впливати на інтереси не тільки законодавчої або виконавчої влади, а й судової влади. Прикладом є Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо конституційності статей 19, 42 Закону України «Про Державний бюджет України на 1999 рік» (справа про судового фінансування) від 24 червня 1999 р. № брп / 1999 р. Зокрема, він визнав неконституційними положення статті 42 Закону України «Про Державний бюджет України на 1999 рік» щодо повноважень Кабінету Міністрів України обмежити видатки з Державного бюджету України на утримання судових органів України без урахування фінансування.

Виконуючи функцію конституційного контролю, Конституційний Суд стає своєрідним «словником конституції» або «словником права», який повинен прийняти об'єктивне (конституційне) рішення, незалежно від того, які суб'єкти є учасниками правового конфлікту. Звичайно, ця роль органів конституційної юрисдикції створює певні загрози, головною з яких є політизація конституційного правосуддя та залучення її до політичного протистояння влади. Хоча причиною процесу політизації, як стверджував А. Медушевський [31], в більшості випадків є не дефекти конституційного суду як органу конституційного правосуддя, а наступні об'єктивні фактори: а) відсутність розробленого конституційного законодавства, яке забезпечить чітке тлумачення конституції, а також наявність прогалін, суперечностей та неоднозначних положень (часто доданих до цього явища, яке Яхіна визначає як «нестабільність самої конституції» [60, с. 83]); б) недостатнє визначення компетенції конституційних судів з точки зору вирішення конфліктів між гілками влади; в) об'єктивні труднощі у забезпеченні незалежності конституційного судочинства. В. Кашепов додає до цього переліку такий

фактор, як загальна невизначеність меж конституційного контролю та процедури конституційного арбітражу.

Узагальнюючи результати дослідження, можна сформулювати наступні висновки. По-перше, одним із найефективніших і дієвих механізмів, що дозволяє органам конституційної юрисдикції впливати на процес регулювання політико-правових відносин, є право визначати конституційність законів та інших нормативних актів вищих органів державної влади. Це право органів конституційної юрисдикції часто описується терміном «негативне законодавство». На відміну від позитивного законодавства, негативне законодавство може скасувати закони або їх частини лише у тому випадку, якщо вони виявляються неконституційними. Такий конституційний контроль може здійснюватися у формі попереднього або подальшого контролю.

По-друге, маючи спільне завдання сприяти стабілізації системи конституційного регулювання політико-правових відносин шляхом забезпечення стабільності конституції та конституційності правової системи, попередній та подальший контроль суттєво відрізняються один від одного. На відміну від попереднього контролю, предметом якого є перевірка нормативно-правових актів, які ще не набрали чинності і, отже, не є законами, наступний конституційний контроль вивчає закони, які вже були прийняті парламентом та підписані главою держави.

По-третє, обидві форми конституційного контролю відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності конституційного регулювання, а отже, їх вдосконалення та подальший розвиток важливі не лише для системи конституційного правосуддя, а й для системи конституційного регулювання політико-правових взаємини взагалі.

2.3. Порядок здійснення конституційного контролю

Дослідження Конституційного Суду України з питань контролю нормативно-правових актів вказує на необхідність визначити, чи всі юридичні

особи підлягають контролю діяння, зазначені у п. 1. ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України», або лише акти нормативного характеру [4].

На наш погляд, існує потреба у вирішенні питання конституційності правозастосовчих актів органи влади, зазначені у згаданому вище положенні Закону України «Про Конституційний Суд». Невирішено ця проблема може залучити Конституційний Суд України до нетипової для нього діяльності, оскільки покладена функція – забезпечення верховенства Конституції як нормативно-правового акта вищої юридичної сили.

У своїй діяльності Конституційний Суд України формує доктрину відмови від розгляду ненормативних актів за їх відповідність Конституції України. Щодо актів Верховної Ради України, Конституційний Суд поширив власну юрисдикцію на нормативно-правові акти Парламенту та вказав ознаки ненормативних правових актів. Подібна проблема мала місце при формулюванні повноважень та в ході діяльності Конституційного суду України. За таких обставин Конституційний Суд України з цією метою впорядкування своєї роботи та зменшення навантаження не може вважатися конституційним ненормативні правові акти та вирішувати їх процедурою вирішення спорів щодо компетенції між органами влади.

Аналіз конституційного правосуддя щодо контролю за конституційністю нормативно-правових актів є складним і не повинен зводитися до вирішення питання про їх суперечність Конституції України. Адже головним завданням Конституційного Суду є вирішення питання конституційності нормативно-правового акта. Поняття "відповідність нормативно-правового акта конституції" означає, що такий акт повинен бути прийнятий:

- а) на основі та у порядку, визначеному Конституцією,
- б) на реалізацію та конкретизацію її положень,
- в) узгоджуватися з її змістом та конституційними цінностями. Саме ці засади можна вважати як правомірне визнання конституційними нормативно-правових актів, які хоча в деяких аспектах і суперечать конституції, однак вони відповідають її цілям, цінностям та основоположним принципам.

Тим самим забезпечується єдність правотворчої політики в українській державі. Тому інтерпретація норм конституції дозволяє органів конституційної юстиції узгодити зміст нормативних актів у відповідності до конституції шляхом вирішення питання про нечинність окремих положень такого правового акту. Таким чином, суперечливість Конституції України нормативно-правового акта, що є предметом конституційного контролю, визначається через інтелектуальну діяльність Конституційного Суду. Предметом визначення органу конституційного правосуддя у даному випадку є вирішення питання про відповідність нормативно-правового акта цілям, напрямкам правового регулювання, основним принципам, визначеним Конституцією України.

Якщо захист Конституції України здійснюється всіма органами держави, то забезпечення її верховенства як головного джерела національного права – виключна прерогатива Конституційного Суду України. В країнах колишнього СРСР склалися два основні підходи щодо здійснення конституційними судами контролю за нормативно-правовими актами. В одній групі країн (Вірменія, Грузія, Казахстан, Молдова, Росія та інших) вирішується питання виключно верховенства конституції. В інших країнах (Азербайджан, Білорусь, Латвія, Литва та Узбекистан) верховенство Конституції забезпечується через принцип ієрархічності відповідних нормативно-правових актів, а саме через їх різновиди та юридичну силу [38]. Аналіз практики Конституційним Судом України дає змогу зробити висновок, що вирішення такого завдання здійснюється за першою моделлю.

Правова форма діяльності Конституційного Суду України полягає у розгляді спорів конституційно-правового характеру. У своїй практиці Конституційний Суд України при здійсненні контролю за нормативно-правовими актами сформулював доктрину «політичної доцільності», а також дотримується позиції відмова заповнити прогалини в законодавстві. Така правова позиція Суду зумовлена його завданням забезпечити верховенство Конституції України шляхом контролю за законом у порядку, встановленому

законом. Таким чином, Конституційний Суд України не має права покладати повноваження щодо створення норм права, але лише для визначення форм та конституційних меж їх прийняття компетентним органи державної влади.

Як орган конституційного правосуддя Конституційний Суд України характеризує його найбільшою мірою здійснення конституційного контролю за правовими актами парламенту, глави держави, уряду та представницького органу Автономної Республіки Крим. Розгляд правових актів цих державних органів здійснюється у формі превентивного та репресивного конституційного контролю. Відповідно до ст. 15 Закону України «Про Конституційний Суд», орган конституційного правосуддя може прийняти рішення про неконституційність правових актів повністю або частково у разі невідповідності їх Конституції, з порушенням встановленого Конституцією порядку їх розгляду, прийняття або набрання чинності та перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті.

Здійснення превентивний конституційний контроль за правовими актами вищої конституції, Конституційний Суд України забезпечує стабільність Основного Закону та запобігає розгляду справ порушення єдності змісту конституційних норм. Закріплена законом (стаття 159 Конституції) і підтверджена практикою Суду, така діяльність органу конституційного правосуддя полягає у видачі висновку щодо відповідності Основному закону законопроекту про внесення змін до Конституції України до його внесення до Верховної Ради. Конституційний Суд у цій справі дає висновок щодо збереження суттєвого змісту основних прав, територіальної цілісності та незалежності України, дотримання матеріальних та процедурних обмежень щодо змін до Конституції.

При розгляді справи про внесення змін до ст. 46 Конституції України, Конституційний Суд констатував порушення належної правової процедури розгляду конституційних законопроектів, невиконання попереднього рішення Конституційного Суду України, що стосувалося аналогічної правової справи, а також вимог ст. 159 Конституції про обов'язковість попереднього розгляду

цього законопроекту Конституційним Судом перед внесенням його на розгляд у парламент [1]. Таким чином, здійснюючи попередній конституційний контроль, орган конституційного правосуддя забезпечує належну правову процедуру внесення змін до Конституції України, підтримує основні принципи організації суспільства і держави, суттєвий зміст основних прав і свобод. Здійснюючи репресивний конституційний контроль за правовими актами вищих конституційних органів, Конституційний Суд України забезпечує рівновагу між різними гілками влади, визначаючи їх компетенції та засоби її реалізації. Здійснюючи таку владу конституційними судами, неприпустимо вирішувати питання конституційності конституційних положень. Конституційний Суд, організація та діяльність якого встановлена конституцією, не може приймати позицію щодо конституції, а має рівний статус поряд з главою держави, парламентом та урядом, виконуючи конкретні функції.

Оскільки вищим конституційним органом влади виступає народ України, то конституційному контролю не підлягають закони про референдум, а їх відповідність Конституції забезпечується через інші процедури. Конституційний Суд України забезпечує верховенство Конституції в даному випадку шляхом контролю за додержанням належної правової процедури призначення референдуму та конституційності положень, що виносяться на розгляд народу. Таким чином, репресивний судовий конституційний контроль має більшу сферу застосування, ніж превентивний і він більшою мірою відповідає природі органу конституційної юрисдикції.

Превентивний та репресивний контроль виступає формами абстрактного конституційного контролю. В юридичній літературі також виділяється конкретний конституційний контроль, який реалізується конституційними судами при розгляді конституційних скарг. Опосередковано Конституційний Суд України здійснює його при наданні офіційного тлумачення Конституції і законів України.

Випадковий контроль за конституцією здійснює Конституційний Суд України у справі якщо при вирішенні питання про відповідність нормативного

акта Конституції чи офіційному тлумаченню Конституція та закони України виявлять неконституційність інших нормативних актів (частина 3 Ст. 61 Закону України «Про Конституційний Суд»). Також ця форма контролю за конституцією застосовується, якщо в процесі розгляду справи судом загальної юрисдикції виникає спір щодо конституційності норм закону, що застосовується судом, а суд мотивованим рішенням (ухвалою) звертається до Верховного Суду України, який подає відповідне конституційне подання до Конституційного Суду України. Не менш важливим питанням є досліджено в цьому напрямку є неконституційності законодавчого упущення. Так, відповідно принципу відмови від заповнення прогалін, законодавство КСУ починає формулювати доктрину неконституційності законодавчого упущення. Саме на розсуд законодавця належить визначати сферу правового регулювання за колом осіб у часі та просторі, визначати засади такого регулювання. Однак розсуд законодавця повинен відповідати програмним нормам Конституції України, конституційним принципам рівності, справедливості, недопущення обмеження обсягу та змісту (збереження сутнісного змісту) основних прав і свобод.

Юрисдикція Конституційного Суду України щодо перевірки конституційності нормативно-правових актів здійснюється за: клопотанням Президента України; не менше 45 народних депутатів України; Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Особи, які беруть участь у цій процедурі, мають право направляти подати позов, розпочати розгляд відповідних справ через Уповноваженого з прав людини або через загальні суди при розгляді справи, в якій виникає питання конституційності правових норм, тобто при випадковому контролі норм.

Наступним контролем є забезпечення механізму взаємодії міжнародних норм та принципів законодавство та національне право здійснюється насамперед шляхом превентивного конституційного контролю України конституційність затвердження міжнародних договорів, поданих до Верховної Ради України на затвердження згоду на їх обов'язковість (ратифікація

міжнародних договорів). Ця форма контролю забезпечує правовий механізм реалізації Україною міжнародних угод відповідно до Конституції України. Розгляд справ здійснюється за конституційною пропозицією Президента України та Кабінету Міністрів України до прийняття парламентом відповідного закону. Одночасно Конституційний Суд України зупиняє провадження Верховної Ради ратифікувала міжнародний договір.

Попередній контроль за конституційністю міжнародних договорів попереджує випадки суперечності конституції тих міжнародних договорів, які є обов'язковими для держави. Ідея такого контролю полягає у визначенні правового механізму виконання міжнародних договорів, оскільки держава не може відмовитися від їх виконання на тій підставі, що вони суперечать національному праву (ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів). Механізм співпідпорядкування публічної влади у цьому контексті спрямовує її органи на належне виконання міжнародних угод, тобто на їх ратифікацію парламентом з наступною промульгацією Президентом України.

Репресивному конституційному контролю підлягають чинні міжнародні договори шляхом розгляду конституційності правових актів парламенту, глави держави, уряду про набрання їх чинності (імплементацію). Таке повноваження конституційних судів як правило обмежено тлумачиться. Сумнівним є положення ч. 2 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд» про допустимість розгляду конституційності міжнародного договору, що набрав чинності.

Проблема здійснення конституційного контролю у разі колізії норм залишається невизначеною принципі міжнародного права з конституційними нормами. Мова йде про самореалізуючі норми міжнародного права. Закон України «Про Конституційний Суд» розглядає такі суперечки з появою правових колізій у сфері реалізації основних прав і свобод.

2.4. Правова природа рішень прийнятих в результаті здійснення конституційного контролю

Перш ніж розпочати безпосереднє дослідження, на нашу думку, необхідно визначити поняття тих термінів, що вживаються, зокрема таких: класифікація (від лат. *clasis* – розряд і *facere* – робити) полягає у розподіленні об'єктів, явищ та понять на класи, відділи, розряди залежно від спільних ознак їх окремих груп. Отже, класифікація – це окремий випадок застосування логічної операції поділу обсягу понять, але її метою є не сам поділ як такий, а розкриття внутрішньо необхідних зв'язків між групами (класами, родами, видами тощо), за якими розподілені явища або предмети, що класифікуються; вид – це окрема галузь роботи, заняття, різновид у ряді предметів, явищ тощо; підрозділ, що об'єднує ряд предметів, явищ за спільними ознаками і входить до складу загальнішого вищого розділу – роду [10].

Що стосується безпосереднього дослідження даного питання, то, на нашу думку, можна визначити таку класифікацію рішень Конституційного Суду України:

За предметом відання (відповідно до повноважень) Конституційного Суду України, визначених ст. 150 Конституції України:

1. Рішення, ухвалені з питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2. Рішення, ухвалені з питань про офіційне тлумачення: Конституції України; законів України.

За кількістю здійснюваних Конституційним Судом України функцій 4, які відображаються в ухваленому рішенні: прості – це ті рішення, в яких є основна 5 функція (повноваження) і немає супровідної 6 функції; ускладнені – рішення, в яких, крім основної функції (повноваження), наявна й супровідна функція.

За кількістю супровідних функцій в ускладнених рішеннях:

- 1) рішення з однією супровідною функцією;
- 2) рішення з двома супровідними функціями.

Прості рішення поділяються на такі:

1) рішення щодо офіційного тлумачення Конституції України або законів України (функція офіційного тлумачення). Наприклад, Рішення від 05.02.2004 № 2 рп/2004 (справа про тлумачення терміна «передача земельних ділянок») або Рішення від 26.01.2001 № 1-рп/2001 (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі);

2) рішення щодо відповідності Конституції України законів та інших нормативноправових актів, у яких акт (положення) визнано конституційним (функція конституційного контролю). Наприклад, Рішення від 03.02.2009 № рп/2009 (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) або Рішення від 01.10.1998 № 13-рп/98 (справа про підсудність спорів Вищому арбітражному суду України);

3) рішення щодо відповідності Конституції України законів та інших нормативноправових актів, у яких акт (положення) визнано неконституційним (функція конституційного контролю). Наприклад, Рішення від 20.03.2002 № 5-рп/2002 (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) або Рішення від 08.07.2008 № 14-рп/2008 (справа про національні комісії регулювання природних монополій) [40, с. 51].

Ускладненні рішення поділяються на:

1) рішення щодо офіційного тлумачення Конституції України або законів України, у яких акт (положення) визнано неконституційними (функція конституційного контролю, офіційного тлумачення; також функція захисту прав та свобод людини і громадянина Конституційним Судом України у разі наявності окремої вказівки Суду на конкретні дії або утримання від їх здійснення). Наприклад, Рішення від 06.06.2011 № 6-рп 2011 (із окремою вказівкою Суду – запропонувати Верховній Раді України законодавчо встановити порядок використання державних символів України, зокрема

Державного Прапора України) або Рішення від 16.11.2000 № 13-рп/2000 (справа про право вільного вибору захисника) (без окремої вказівки Суду);

2) рішення щодо відповідності Конституції України законів та інших нормативноправових актів, у яких акт (положення) визнано конституційним за наявності окремої вказівки Конституційного Суду України на конкретні дії або утримання від їх здійснення, або під час з'ясування конституційного змісту цього акта за наявності правової позиції (функція конституційного контролю, захисту прав та свобод людини і громадянина Конституційним Судом України, офіційного тлумачення). Наприклад, Рішення від 10.09.2008 № 15-рп/2008 (справа про повноваження прокуратури відповідно до п. 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України) (із окремою вказівкою Суду – звернути увагу Верховної Ради України на необхідність законодавчої реалізації положень п. 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України);

3) рішення щодо відповідності Конституції України законів та інших нормативноправових актів, у яких акт (положення) визнано неконституційним за наявності окремої вказівки Конституційного Суду України на конкретні дії або утримання від їх здійснення або при з'яванні конституційного змісту цього акта за наявності правової позиції (функція конституційного контролю, захисту прав та свобод людини і громадянина Конституційним Судом України, офіційного тлумачення). Наприклад, Рішення від 23.12.1997 № 7-зп/97 (справа про Рахункову палату) (із окремою вказівкою Суду – обов'язки щодо забезпечення виконання Рішення Конституційного Суду України покласти на Верховну Раду України і Президента України та правовою позицією Суду щодо поняття «бюджет») або Рішення від 30.09.2010 № 20-рп/2010 (справа про дотримання процедури внесення змін до Конституції України) (із окремою вказівкою Суду – покласти на органи державної влади обов'язок щодо невідкладного виконання цього Рішення стосовно приведення нормативноправових актів у відповідність до Конституції України від 28 червня 1996 р. в редакції, що існувала до внесення в неї змін Законом України

«Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV) [40, с. 27].

За особливостями конституційного провадження:

1. Рішення, ухвалене в результаті провадження у справі щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України.

2. Рішення, ухвалене в результаті провадження у справі щодо конституційності правових актів, що викликають спір стосовно повноважень конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування.

3. Рішення, ухвалене в результаті провадження у справі щодо конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму Автономної Республіки Крим.

4. Рішення, ухвалене в результаті провадження у справі щодо відповідності положень чинних правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим конституційним принципам і нормам стосовно прав та свобод людини і громадянина.

За формою звернення до Конституційного Суду України:

1. Рішення, ухвалене в результаті конституційного подання.

2. Рішення, ухвалене в результаті конституційного звернення.

3. Рішення, ухвалене в результаті об'єднання конституційного подання та конституційного звернення.

За підставою для конституційного подання/конституційного звернення [54, с. 156]:

1. Для конституційного подання: наявність суперечки щодо повноважень конституційних органів державної влади України, органів влади АРК та органів місцевого самоврядування. Вирішення суперечок щодо конституційності норм двох або більше законів чи актів міжнародного права, визнаних обов'язковими на території України, які встановлюють різні процедури реалізації однакових конституційних прав і свобод, що значно обмежує можливості їх використання.

Практична потреба у роз'ясненні або з'ясуванні офіційного тлумачення положень Конституції України та законів України.

2. Щодо конституційного звернення: Наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що воно могло або порушило його конституційні права і свободи.

3. Для подання конституції особливим чином:

Наявність суперечливих питань щодо конституційності законів та інших правових актів, прийнятих та оприлюднених у встановленому порядку.

– Виникнення суперечливих питань щодо конституційності правових актів, виявлених в ході загального судочинства.

– Виникнення суперечливих питань щодо конституційності правових актів, визначених органами виконавчої влади в процесі їх застосування та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини в процесі її діяльності.

За суб'єктом звернення:

1. Органи державної влади (Президент України; не менше як сорок п'ять народних депутатів; Верховний Суд України; Уповноважений Верховної Ради з прав людини; Верховна Рада Автономної Республіки Крим; Кабінет Міністрів України; Верховна Рада України; інші органи державної влади).

2. Органи місцевого самоврядування.

3. Громадяни України; іноземці; особи без громадянства; юридичні особи.

За строками конституційного провадження:

1. Рішення, прийняте протягом 3 місяців (не перевищуючи цього терміну).

2. Рішення, прийняте протягом 6 місяців (не перевищуючи цього терміну).

За підставами для визнання правових актів неконституційними:

1. Рішення щодо неконституційності акта на підставі його невідповідності Конституції України.

2. Рішення щодо неконституційності акта на підставі порушення встановленою Конституцією України процедури його розгляду; Рішення щодо неконституційності акта на підставі порушення встановленою Конституцією України процедури його ухвалення.

3. Рішення щодо неконституційності акта на підставі порушення встановленою Конституцією України процедури набрання ним чинності.

4. Рішення щодо неконституційності акта на підставі перевищення конституційних повноважень під час його прийняття.

Виділення саме такої видової належності рішень Конституційного Суду України відповідає Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суду України», Регламенту Конституційного Суду України та аналізу ухвалених рішень Конституційним Судом України.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

3.1. Практика захисту прав особи в процесі розгляду конституційних справ

Механізм захисту прав і свобод людини та громадянина тлумачиться в юридичній літературі по-різному: як система й комплекс послідовних дій, спрямованих на захист прав людини та громадянина [43, с. 34]; як складова механізму забезпечення прав людини, що являє собою заходи, спрямовані на відновлення порушених прав; як система органів, засобів, закріплених у Конституції, що забезпечують найбільш повний та ефективний захист прав і свобод людини та громадянина. Водночас, не вдаючись до дискусії щодо сутності механізму захисту прав і свобод людини, зазначимо про необхідність дослідження ролі органу конституційної юрисдикції в указаному механізмі.

Функція захисту прав і свобод людини як ключова сфера діяльності Конституційного Суду України безпосередньо впливає із положень статті 3 Конституції України, згідно з якими особа, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканість та безпека визнані найвищою соціальною цінністю. свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави, а встановлення та захист прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Частиною 1 статті 55 Конституції України визначено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1]. У зв'язку з цим можна стверджувати, що Конституція України, визначаючи встановлення та захист прав людини як головний обов'язок держави, передбачає якнайповніші юридичні засоби захисту та захисту прав і свобод людини і громадянина. Однією з важливих інституційних гарантій захисту прав людини в Україні є Конституційний Суд, єдиний орган конституційної юрисдикції.

Так, згідно зі статтею 2 Закону України «Про Конституційний Суд України», завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України [4]. З огляду на викладене можна стверджувати, що, здійснюючи правову охорону Конституції та забезпечуючи так її верховенство на території України, Конституційний Суд України тим самим сприяє реалізації й захисту тих прав і свобод людини та громадянина, які безпосередньо гарантовані на рівні відповідних положень Конституції.

Крім того, після вступу на посаду суддя Конституційного Суду України приймає таку присягу: «Я урочисто присягаю виконувати високі обов'язки судді Конституційного Суду України сумлінно та сумлінно» (ч. 2 ст. 17 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

У цьому контексті слід погодитися з думкою Я.В. Мачужак про те, що «однією з центральних функцій Конституційного Суду України в системі правового захисту Конституції України є захист прав і свобод людини і громадянина» [30, с. 103].

Цікавою видається позиція судді Конституційного Суду України М.І. Мельника, викладена в окремій думці стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 30.07.2015 р. № 2-в/2015, за якою правова охорона Конституції розглядається як фундаментальна гарантія прав і свобод громадян України [7].

Як зазначив А. О. Селіванов, Конституційний Суд захищає права і свободи громадян, інші конституційні цінності властивими йому засобами. Тому видається доцільним вивчити цю функцію органу конституційної юрисдикції через призму його повноважень.

Вирішення Конституційним Судом України про відповідність законів та інших правових актів Конституції України. Відповідно до частини 2 статті 147 Конституції України Конституційний Суд України приймає рішення про

відповідність законів та інших правових актів Конституції України. Закони та інші нормативно-правові акти визнаються неконституційними повністю або частково рішенням Конституційного Суду України, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо встановлений Конституцією України порядок їх розгляду, прийняття чи внесення чинності було порушено. Перелік актів, конституційність яких перевіряє Конституційний Суд України, визначається частиною 1 статті 150 Конституції України. Це, зокрема, закони та інші нормативно-правові акти Верховної Ради України; акти Президента України; акти Кабінету Міністрів України; правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Слід зазначити, що закони, інші правові акти або окремі їх положення, які визнані неконституційними, перестають діяти з дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, а також матеріальної або моральної шкоди, заподіяної фізичним чи юридичним особам актами та дії, визнані неконституційними, відшкодовуються державою у встановленому законом порядку (ст. 152 Конституції України) [1].

У контексті з'ясування правозахисної функції Конституційного Суду України застосовуються положення глави 12 «Особливості провадження у справі щодо відповідності положень чинних правових актів, зазначених у пункті 1 статті 13 цього Закону, конституційним принципам та нормам щодо прав і свобод людини і громадянина» та глава 13 «Особливості провадження у справах щодо конституційності правових актів, які суперечливо регулюють порядок здійснення конституційних прав і свобод людини і громадянина «Закону України» Про Конституційний Суд України».

Так, стаття 82 Закону України «Про Конституційний Суд України» визначає підстави для порушення провадження у справі у справі про відповідність чинного законодавства принципам і нормам Конституції України про права людини та громадянина та свободи, а саме:

- 1) наявність суперечливих питань щодо конституційності законів та інших правових актів, прийнятих та оприлюднених у встановленому порядку;

2) виникнення суперечливих питань щодо конституційності правових актів, виявлених в ході загального судочинства;

3) виникнення суперечливих питань щодо конституційності нормативно-правових актів, визначених органами виконавчої влади в процесі їх застосування та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у процесі її діяльності [4].

Відповідно до частини 1 статті 84 Закону «Про Конституційний Суд України», суб'єктом конституційного провадження у справах, що стосуються конституційності законів, які суперечать регулюванню реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина, міжнародного права, визнані обов'язковими на території України, встановлюючи інший порядок реалізації однакових конституційних прав і свобод, що суттєво обмежує можливості їх використання.

Це є свідченням того, що Конституційний Суд України, здійснюючи повноваження, передбачені Конституцією України, для вирішення питань конституційності законів та інших правових актів, тим самим захищає права і свободи людини і громадянина.

Водночас здійснення Конституційним Судом України функцій щодо захисту прав і свобод людини та громадянина ускладнюється наявністю низки проблемних питань у частині виконання рішень Конституційного Суду України, якими окремі правові акти було визнано неконституційними. Так, відповідно до Конституції України, рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на території України, остаточними й не можуть бути оскаржені (частина 2 статті 150). Закони, інші правові акти або їхні окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність; матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами й діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою в установленому законом порядку (стаття 152 Конституції) [4].

Іншим аспектом механізму захисту прав і свобод людини і громадянина при прийнятті рішення про конституційність законів та інших правових актів, який потребує вдосконалення, є коло суб'єктів, уповноважених звертатися до органу конституційної юрисдикції з цих питань. Такими суб'єктами, відповідно до положень Конституції України, є Президент України; не менше сорока п'яти народних депутатів України; Верховний Суд України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Слід зазначити, що особи не можуть самостійно ініціювати розгляд справ у Конституційному Суді України щодо конституційності деяких правових актів. Для цього їм потрібно звернутися до суб'єкта, який має відповідні повноваження для звернення до Конституційного Суду України (наприклад, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини).

У той же час, для забезпечення більш ефективного захисту органом конституційної юрисдикції прав і свобод людини і громадянина в Україні видається доцільним запровадити інститут конституційної скарги. Суть цього інституту, виходячи зі змісту частини 3 статті 8 Конституції України, згідно з якою звернення до суду з метою захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на основі Конституції України гарантується, полягатиме у наданні можливості громадянам України звертатися безпосередньо до Конституційного суду, якщо дії або бездіяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи призвели до порушення їх конституційних прав і свобод. Практика конституційного правосуддя в Австрії, Бельгії, Угорщині, Росії, Німеччині та інших країнах, де індивідуальна скарга допускається до Конституційного Суду, показує, що це право сприяє формуванню у громадян впевненості у тому, що вони живуть у суспільстві, де верховенство права [51].

Варто зауважити, що проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25.11.2015 р. реєстр. № 3524 (далі – Проект) передбачає механізм безпосереднього звернення громадян до Конституційного Суду України із конституційною скаргою. Проектом, серед

іншого, пропонується доповнити положення Конституції України новою статтею 151-1, якою передбачено: «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований при ухваленні остаточного судового рішення в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі національні засоби юридичного захисту вичерпано» [5].

Наведені положення Проекту були позитивно оцінені Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у Проміжному висновку Венеціанської комісії від 24.07.2015 р. № 803/2015 щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя [9] і надалі схвалені у Висновку Венеціанської комісії від 26.10.2015 р. № 803/2015 щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя, схвалених Конституційною Комісією, від 04.09.2015 р. [61]. Уважаємо, що запровадження інституту конституційної скарги сприятиме більш ефективному захисту прав і свобод людини органом конституційної юрисдикції.

Офіційне тлумачення Конституційним Судом Конституції України та законів України. Конституційний Суд України, відповідно до частини 2 статті 147 Конституції України, дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Це забезпечує принцип правової визначеності, який є важливою складовою верховенства права. Крім того, Конституційний Суд України сприяє застосуванню норм, що містяться у розділі 2 Основного закону, шляхом їх офіційного тлумачення.

Власне, і визначення конституційного звернення як письмового клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також прав юридичної особи, викладене в частині 1 статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України», свідчить про ключову роль указанного механізму в системі захисту прав і свобод людини та громадянина. Важливим

також є те, що з конституційними зверненнями щодо офіційного тлумачення Конституції й законів України можуть звертатися індивіди (громадяни України, іноземці та особи без громадянства, згідно зі статтею 43 Закону «Про Конституційний Суд України»).

Особливої уваги заслуговують положення частини 2 статті 95 Закону «Про Конституційний Суд України», згідно з якими, якщо під час тлумачення Закону України (окремих його положень) було виявлено ознаки його невідповідності Конституції України, Конституційний Суд щодо неконституційності цього Закону [4]. Це свідчить про існування надзвичайно важливого механізму захисту прав і свобод людини Конституційним Судом України, оскільки в цьому випадку стає можливим захист прав і свобод громадян, які, згідно з Конституцією, не можуть бути суб'єктом конституційної петиції.

В аспекті розуміння поняття неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України Конституційним Судом України вироблено відповідну практику. Зокрема, під неоднозначним застосуванням положень Конституції України або законів України доцільно розуміти різне застосування одних і тих самих норм цих правових актів судами України, іншими органами державної влади за однакових юридично значимих обставин (ухвали Конституційного Суду України від 12.05.2010 р. № 31-у/2010, від 19.05.2010 р. № 34-у/2010, від 22.11.2011 р. № 58-у/2011).

Разом із тим формулювання «може призвести або призвело до порушення конституційних прав і свобод» потребує тлумачення або коригування на законодавчому рівні.

Ще одним питанням, яке потребує вдосконалення, є тлумачення Конституційним Судом законів України. Зокрема, як зазначає Венеціанська комісія, якщо інтерпретація Конституції очевидно виходить за межі компетенції судів загальної юрисдикції та повинна входити до повноважень спеціального органу конституційної юрисдикції, то офіційне тлумачення звичайних законів, видається, перебуває за межами компетенції

Конституційного Суду, оскільки здійснюється загальними судами під час вирішення тих чи інших правових ситуацій.

Указані рекомендації Комісії були враховані проектом змін до Конституції України в частині правосуддя, схваленим Конституційною Комісією. Так, Проектом пропонується вилучити повноваження Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення законів України, обмежившись тлумаченням Конституції [5].

Надання висновків щодо відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Статтею 159 Конституції України передбачено, що законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 цієї Конституції. Положення статей 157 і 158 Конституції України містять імператив, яким заборонено вносити зміни до Конституції України всупереч умовам, наведеним у цих статтях. Зокрема, згідно з частиною 1 статті 157 Основного Закону, Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Указана процедура, на нашу думку, є важливою гарантією дотримання прав і свобод людини під час унесення змін до Конституції, про що свідчить практика Конституційного Суду України.

3.2. Проблеми вдосконалення діяльності Конституційного Суду України при здійсненні ним конституційного контролю

Кардинальні зміни у механізмі Української держави протягом останніх років, особливо у системі судової влади, засвідчують потребу звернення уваги наукової спільноти не лише до питань її організації та функціонування, взаємодії з іншими гілками влади, забезпечення конституційно-правових засад

діяльності, але і на незалежність, відкритість діяльності і особливо ефективність діяльності.

Проблема ефективності діяльності органів інституцій та формувань була популярна в юриспруденції в 70–80 роках минулого століття. Зараз інтерес до цієї проблеми знизився. Так, у шеститомній юридичній енциклопедії, що вийшла два десятиліття тому, є лише одна стаття присвячена ефективності права, та й в новітній двадцятитомній енциклопедії в третьому томі є лише одна стаття присвячена ефективності правового регулювання, тоді як у трьохтомній «Економічній енциклопедії», виданій за редакцією професора С. Мочерного, ефективність різних напрямів економіки розглядається у двох десятках статей.

Відповідно до ст. 147 Основного Закону України діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

Головна мета діяльності Суду полягає у забезпеченні через механізм конституційного контролю верховенства Конституції України, пріоритету прав і свобод людини і громадянина в усіх сферах суспільного та державного життя. Згідно зі статтею 1481 Конституції України держава забезпечує фінансування та належні умови для діяльності Конституційного Суду України [1].

Чимало дослідників підкреслюють, що чи не найважливішою є функція захисту прав і свобод людини і громадянина в діяльності Конституційного Суду України. А. Селіванов відзначає, що Конституційний Суд України захищає права і свободи громадян, інші конституційні цінності притаманними йому засобами [45].

Вказана функція у різний спосіб реалізується органами конституційного судочинства, а саме за допомогою конституційного контролю, розгляду звернень громадян, а також через іншу діяльність. Погоджуємось, що широкими повноваженнями щодо правозахисної діяльності наділені органи конституційного контролю Іспанії, Німеччини, Австрії та деяких інших держав [22, с. 14].

На наше переконання, ефективний захист прав людини і громадянина, можливість впливу на нормотворчу діяльність держави спостерігається із запровадженням інституту конституційної скарги, проведенням конституційної реформи, реформи правосуддя тощо.

Так, практика функціонування Конституційного Суду України демонструє еволюційний розвиток даного органу, позитивну динаміку та якісну характеристику результатів роботи. Зокрема, порівняно з періодом заснування даного органу за часів незалежності України, оновлено законодавчу базу і засади його організації та діяльності. Так, на сьогодні це новий Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII, Регламент Конституційного Суду України, ухвалений на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 року № 1-пс/2018 тощо [4].

З-поміж якісно нових інститутів конституційного права слід відзначити інститут конституційної скарги, що запроваджено 2017 року в Україні, виходячи з позитивного зарубіжного досвіду та розширення можливостей захисту прав і свобод людини і громадянина. Так, за част. 3 ст.55 Конституції України кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом.

Загалом до Конституційного Суду України найчастіше зверталися громадяни України із клопотаннями щодо соціальних питань з метою захисту своїх прав, встановлених у законодавчих актах, які зазнали змін останнім часом, зокрема, правового регулювання питань пенсійного забезпечення окремих категорій громадян (військовослужбовців, державних службовців, працівників прокуратури). Значна кількість конституційних скарг стосувалась також реалізації права на перегляд судового рішення в апеляційному та касаційному порядку (у тому числі у малозначних справах), на оскарження рішень процесуальних дій та бездіяльності під час досудового розслідування [59].

Після зміни керівництва Конституційного Суду України у травні 2019 року та обрання його Головою Н. К. Шаптали приємно вражає позитивна динаміка в роботі органу конституційної юрисдикції України. Наприклад, за місяць Суд ухвалив 6 рішень, стаючи на захист прав громадян, які були порушені законодавчими нормами, і в цілому аналіз прийнятих рішень за останні півроку надає можливість стверджувати, що їх кількість і якість є гарантією подальшого вдосконалення роботи Суду з урахуванням сьогоденних трансформацій як у суспільстві в цілому, так і в самій установі. На підтвердження цього розглянемо рішення, прийняті КСУ у 2019 році, починаючи з травня місяця.

Так, Рішення КСУ № 2-р(П)/2019 від 15 травня 2019 р., ухвалене Другим сенатом Суду, щодо забезпечення державою виконання судового рішення. Заявицею у цій справі виступила пенсіонерка Віра Хліпальська, яка звернулася до Суду з конституційною скаргою. Суть питання полягала в тому, що В. Хліпальська не змогла сплатити авансовий внесок у розмірі 7200 гривень для відкриття виконавчого провадження, хоча її позовні вимоги до державного органу фіскальної служби задовольнили всі судові інстанції, визнавши, що було порушене її право на доступ до публічної інформації. В. Хліпальська зазначає, що отримує пенсію у розмірі 1500 грн., що майже в 5 разів перевищує розмір авансового внеску. Таким чином, через свій незадовільний майновий стан вона так і не змогла реалізувати право на примусове виконання судового рішення, а отже, і право на ефективний судовий захист.

Окремої уваги заслуговує Рішення КСУ № 2-р/2019, за яким Суд визнав неконституційним встановлення мінімального віку для виходу на пенсію за вислугою років для окремих категорій громадян, які зайняті на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком, а саме: працівників льотного та льотно-випробного складу, працівників освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення, а також артистів театральних концертних й інших видовищних закладів, підприємств і колективів.

Тобто йдеться про роботи, які мають безпосередній вплив на здоров'я працівника і можуть призвести до втрати професійної працездатності (здатності виконувати роботу за професією) до настання віку, що дає право на пенсію за віком, а отже, до неможливості ефективно виконувати роботу без шкоди для власного здоров'я і безпеки оточуючих. Суд звернув увагу на те, що втрата професійної працездатності або придатності не пов'язана з досягненням працівником певного віку, тому не може бути умовою для призначення пенсії за вислугу років та зазначив, що встановлення як додаткової умови для призначення пенсії за вислугу років досягнення певного віку для зазначених працівників нівелюють сутність права на соціальний захист, не відповідають конституційним принципам соціальної держави та суперечать низці положень Основного Закону України. Таким чином, були повернуті умови виходу на пенсію за вислугою років, які діяли до 1 квітня 2015 року.

Загалом важливим, на наше переконання, є досягнення стратегічних цілей Суду, серед яких визначено наступні.

По-перше, це формування та забезпечення належного функціонування Великої палати, сенатів, колегій суддів Конституційного Суду, відпрацювання механізму своєчасного та ефективного розгляду всіх внесених до Суду клопотань у конституційному провадженні.

По-друге, йдеться про реалізацію Судом і Секретаріатом Суду комплексу заходів щодо оптимізації порядку внесення до Суду і розгляду ним конституційних скарг.

По-третє, це забезпечення функціонування Суду як державного органу і юридичної особи публічного права.

Оцінюючи ефективність діяльності Конституційного Суду України в поточному 2019 р, можна стверджувати, що в «активі» Суду є:

– здійснення заходів з узагальнення практики розгляду конституційних скарг з метою подальшого удосконалення механізму функціонування нового інституту конституційного права;

- посилення механізмів моніторингу та контролю за виконанням рішень Суду, а також удосконалення форм комунікації з суспільством щодо ухвалених рішень;

- удосконалення законодавчого врегулювання діяльності Конституційного Суду України на основі аналізу практичних аспектів реалізації норм Закону України «Про Конституційний Суд України» сприятиме визначенню перспектив інституційного розвитку, зокрема, в частині процедури розгляду справ та ухвалення рішень;

- упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та підвищення кваліфікації персоналу;

- втілення в життя основних напрямів комунікативної стратегії Конституційного Суду України через інформування про процесуальну діяльність Суду та ухвалені ним акти шляхом ефективної імплементації актів Суду в правову систему України (як джерел права) та забезпечення ефективного функціонування інституту конституційної скарги; взаємодію Суду з вітчизняною та зарубіжною науковою спільнотою у просвітницькій та науково-практичній (доктринальній) сферах; оперативне та якісне інформування громадськості про діяльність Суду, в тому числі позасудову, зокрема з використанням інтерактивних комунікацій.

Як бачимо, в останній період значно активізувалася робота Конституційного Суду України в напрямі відкритості, прозорості, доступності у сфері взаємодії Суду з громадськістю, представниками засобів масової інформації, громадськими організаціями, а також із міжнародною спільнотою, що позначилося на збільшенні кількості організованих та проведених заходів, на диверсифікації міжнародних партнерів та виборі форм співпраці.

Разом з тим, що варто підкреслити ті проблемні аспекти в роботі органу конституційної юрисдикції, що потребують удосконалення. Так, видається доречним посилення взаємодії Конституційного Суду України з іншими органами публічної влади в Україні. Тут варто згадати про посилення взаємодії з Верховною Радою України, зокрема, стосовно забезпечення прав і свобод

людини та громадянина, адже дана сфера залежить не тільки від нормативного врегулювання, а також від належного виконання положень Основного Закону та законів України, міжнародних договорів в даній сфері, розвитку системи ефективних гарантій, відповідних доступних механізмів їх реалізації.

На наше переконання, потребує подальшого вивчення питання взаємодії Конституційного Суду України з територіальними громадами як первинними суб'єктами місцевого самоврядування в Україні, їх органами і посадовими особами. Враховуючи динамічність змін в сфері прав і свобод людини та громадянина в Україні та міжнародному універсальному і регіональних рівнях, розвиток відповідної судової практики, потребують врахування тенденції взаємовпливу та узгодження правотворчої і правозастосовної практики, насамперед, пов'язаної із захистом та гарантуванням конституційних прав і свобод людини та громадянина.

ВИСНОВКИ

Виходячи з результатів проведеного дослідження, бачимо, що конституційний контроль має чітко виражений державно-правовий характер, оскільки є специфічною діяльністю державних органів, наділених спеціальною компетенцією, яка здійснюється за суворо визначеною процедурою і полягає у перевірці, виявленні, констатації та усуненні невідповідностей конституції законів, інших нормативних актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань та винесення на цій підставі рішень, що мають загальнообов'язковий і остаточний за своїм юридичними наслідками характер. На підставі вищесказаного можемо зробити такі висновки:

1. Визначили, що конституційний контроль – будь-яка форма перевірки на відповідність (несуперечність) конституції актів і дій органів публічної влади, а також громадських об'єднань, що здійснюють публічні функції або створені для участі в здійсненні публічної влади.

Конституційний контроль можливий лише там, де діє писане право, у тому числі писані конституції, положення яких мають вищу юридичну силу порівняно з будь-якими іншими національними та місцевими правоположеннями.

2. З'ясували, що контроль щодо несуперечності конституційним (органічним) законам, підлягають звичайні закони, прийняті на референдумі, внутрішньодержавні договори, акти виконавчої влади, акти самоврядування. Проводиться також перевірка відповідності національних законів міжнародним договорам. Крім того, здійснюється контроль актів і дій громадських об'єднань, на які держава поклала певні владні функції (палата виробників певних товарів може видавати сертифікати і допускати при цьому дискримінацію). Межі конституційного контролю охоплюють також створення та діяльність політичних громадських об'єднань, політичних партій.

3. Дослідили, що у XX ст. склалося дві основні системи конституційного контролю: американська і європейська. Для американської моделі характерно, по-перше, здійснення конституційного контролю всіма судами загальної юрисдикції і застосування переважно конкретного конституційного контролю, по-друге, можливість оскарження рішення суду до вищестоящої інстанції (воно не має ознаки остаточності), по-третє – поширення юрисдикційного рішення тільки на сторони судового розгляду (відсутність ознаки загальнообов'язковості). У межах американської моделі конституційної юстиції вирізняються два різновиди: децентралізований і централізований.

У європейській моделі використовуються спеціалізовані органи конституційного контролю, чий рішення є загальнообов'язковими, остаточними і більш характерним є абстрактний контроль. Проте на сьогодні можна констатувати наявність, принаймні, ще двох моделей конституційного контролю – змішаної (Люксембург) та ісламської (Іран, Пакистан), котрі вирізняються як за організацією конституційного контролю, так і за його предметом. Існують й унікальні моделі, наприклад та, що склалася в теперішній час в Ізраїлі.

4. Встановили, що суб'єктами конституційного контролю можуть бути фізичні та юридичні особи, а також державні органи, що володіють правом запиту про конституційність того чи іншого акта. Коло суб'єктів конституційного контролю встановлюється законодавством і наглядовою практикою відповідної країни. Система суб'єктів конституційного контролю включає в себе: органи публічної влади; об'єднання фізичних осіб як суб'єкти права на звернення до Конституційного Суду; фізичні особи як суб'єкти права на звернення до Конституційного суду. Об'єктами конституційного контролю можуть бути конституційні, органічні та ординарні закони, поправки до конституції, парламентські регламенти, нормативні акти виконавчих органів державної влади. Конституційні або органічні закони можуть мати вищу юридичну силу, ніж звичайні закони. Перевірка звичайних законів на несуперечність органічним законам, входить у цьому випадку в поняття

конституційного контролю. У цей час закони, прийняті шляхом референдуму, перевірки на конституційність звичайно не підлягають, оскільки являють собою безпосередній прояв народного суверенітету. Закони які приймаються можуть бути конституційними, органічними і ординарними.

5. З'ясували, що конституційний контроль як інституційна та функціональна форма захисту Конституції, з одного боку, та конституційно-правова відповідальність як інструментальна складова механізму забезпечення конституційної законності та конституційного правопорядку – з другого, у своїй системній єдності та функціональній спрямованості стають не лише ефективним засобом мінімізації конституційних деліктів і захисту конституційних цінностей та державних і суспільних інтересів від посягань, а й сприяють становленню конституціоналізму та правової державності в Україні.

6. Дослідили, що ефективний захист прав і свобод людини та громадянина є необхідною умовою функціонування демократичної, правової держави. Важливу роль у цьому контексті відіграє діяльність органів конституційної юрисдикції щодо правової охорони конституції, покликаних так забезпечувати її верховенство на території відповідної держави.

7. Обґрунтували, що в умовах активних суспільно-політичних і правових реформ в Україні, які неминучі найближчим часом, роль і значення Конституційного Суду України є вагомими, що потребує державної підтримки, довіри населення, подальшого науково-методичного забезпечення, з урахуванням позитивних світових тенденцій розвитку конституціоналізму і національних традицій державотворення. Закономірно, що Конституційний Суд України продовжуватиме ті позитивні закономірності власної діяльності, гарантуватиме верховенство права і конституційність законів, інших нормативно-правових актів, належний захист прав і свобод людини та громадянина на високому професійному рівні.

8. Як результат наведеного вище аналізу, вбачається неминуче подальше органічне і невід'ємне включення Конституційного Суду України в систему судочинства, систему органів державної влади України. Попри бажання певних

політичних й економічних сил зробити „з цього органу „кишеньковий“ та послухний суд завдяки зусиллям, в першу чергу самих суддів, та й громадськості, це не вдається.

При відносно невеликих (порівняно з іншими органами державної влади) інформаційних, матеріальних, фінансових затратах на Конституційний Суд України, його діяльність, ефективність його роботи незаперечна. І можливо, вона (ефективність) проявляється не стільки в юридичній, скільки в психологічній, світоглядній, культурологічній та інших сферах.

9. Підсумовуючи ми вважаємо, що в даний період Конституційний Суд України і його діяльність є ефективними. І склад Суду та тенденції в його діяльності створюють впевненість про ефективність і в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
3. Закон Української РСР Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР від 24.10.1990 р., № 404- XII. *ВВР Української РСР*. 1990. № 45. Ст. 606.
4. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 49. Ст. 272.
5. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Проект Закону України від 25.11.2015 р. реєстр. № 3524. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення: 4.12.2020).
6. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №18. Ст.133.
7. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання Висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 30.07.2015 р. № 2-в/2015.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання

рішень Конституційного Суду України від 14.12.2000 р. № 15-рп/2000 (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України). *Офіційний вісник України*. 2000. № 5. Ст. 2226.

9. Проміжний Висновок Венеціанської комісії від 24.07.2015 р. № 803/2015 щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3). (дата звернення: 4.12.2020).

10. Академічний плачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua>. (дата звернення: 8.12.2020).

11. Бабенко К. Форми конституційного контролю і гарантії стабільності системи конституційного регулювання в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 2. С. 123-129.

12. Бондар М. Між Сциллою і Харибдою: Конституційний Суд у системі поділу влади. *Конституційний Суд у системі органів державної влади: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*: матеріали міжнар. конф., м. Київ, 16 травня 2008 р. К.: Ін Юре, 2008. 568 с.

13. Бондарь Н. С. Конституционный Суд в системе юрисдикционных органов. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1. С. 26-32.

14. Бориславський Л.В. Деякі теоретичні і практичні питання реалізації Конституції України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали ІХ регіональної наук. - практик. конф. (Львів, 13-14 лют. 2003 р.). Львів: Юрид. фак. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. С. 121-122.

15. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. С. 193-194.

16. Ваславский Я. Конституционные условия демократии: Сравнительный анализ: Монография. Москва.: МГИМОУниверситет, 2008. 120 с.

17. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс: учеб. Пособие. Москва.: Норма; ИНФРА-М, 2011. 592 с.

18. Воеводина Т. Конституционный Суд Российской Федерации как гарант реализации принципа «системы сдержек и противовесов» в системе разделения властей Российской Федерации. *Вестник Российской правовой академии*. 2009. № 3. С. 7-12.

19. Волвенко П. В. Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 20 с.

20. Гулямова Д.Р. Институт конституционного контроля в политической системе: мировой опыт и Казахстан: автореферат дисс. ... канд. полит, наук: спец. 23.00.02. Алматы, 2000. 31 с.

21. Гультай М. М. До питання про необхідність впровадження конституційної скарги в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 6. С. 114–124.

22. Домбровський І. Конституційний Суд України: початок нової каденції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 5–6. С. 45–48.

23. Задорожня Г. Аксіологічний вимір Конституції України: проблеми теорії та практики. *Юридичний журнал*. 2012. № 7/8. С. 99-105.

24. Еергелійник В.О. Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 1999. С. 44-48.

25. Кельман М.С. Конституційний контроль як засіб захисту конституцій у національних правових системах континентального права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Київ, 2001. 19 с.

26. Клишас А.А. Конституционный контроль и конституционное правосудие в зарубежных странах: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Москва., 2007. 49 с.

27. Корнієнко П. С. Конституційний контроль у системі конституційної правозахисної діяльності в Україні. *Судова апеляція*. 2017. № 3 (48). С. 14–21.
28. Конституційна криза в Україні: <http://svoboda-news.com/svwp>. (дата звернення: 5.12.2020).
29. Козюбра М. 10 років дії Конституції України: проблеми і перспективи. *Вибори та демократія*. 2006. № 2. С. 21-24.
30. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. Москва: Юрид. лит., 1976. С. 108-109.
31. Костицький М.В. Перспективи вдосконалення діяльності Конституційного суду України в умовах сучасних суспільних трансформацій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 3. С. 4-11.
32. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: підручник: у 4-х т. / відпов. ред. Б.А. Старшун. 3-тє вид., оновл. та доп. Москва : Видавництво БЕК, 2000.: Загальна частина. 2000. 784 с.
33. Ковальчук В. Органи конституційної юстиції в механізмі легітимації державної влади: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 78–89.
34. Кампо В. Стан та перспективи розвитку наукових доктрин конституційної юстиції в Україні. *Юридичний журнал*. 2012. № 7-8. С. 68-75.
35. Лафитский В. И. Основы конституционного строя США. Москва.: НОРМА, 1998. 272 с.
36. Маринів І.І. Конституційний контроль у Республіці Польща: монографія Х.: Право, 2013. 160 с.
37. Маринів І. І. Конституційний контроль у Республіці Польща: автореферат дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків.: 2012. 20 с.
38. Мачужак Я. Взаємодія Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції у питаннях захисту прав і свобод людини і громадянина. *Конституційний Суд у системі органів державної влади: актуальні проблеми, шляхи їх вирішення*. Київ : Ін Юре, 2008. С. 102–113.

39. Медушевский А. Н. Сравнительное конституционное право и политические институты. Москва, 2002. 700 с.

40. Митник О.В. Роль Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянини в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 6. С. 53-57.

41. Насырова Т.Я. Конституционный контроль: монографія. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1992. 113с.

42. Органи конституційної юрисдикції в системі вищих органів держави. Р. С. Мартинюк. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 2(14). С. 1-18.

43. Основний закон Федеративної Республіки Німеччини: від 23.05.1949 р. Конституції зарубіжних країн: навчальний посібник / за аг. ред. В. О. Серьогіна. Харків : ФІНН, 2009. С. 83-122.

44. Правові питання організації та діяльності конституційного контролю / Держава і право: Збірник наукових праць. *Юридичні і політичні науки*. Вип. 3. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Спілка юристів України; Видавничий Дім «Юридична книга», 2000. С. 122–131.

45. Провізіон Т.О. Конституційна юстиція в Україні: до визначення змісту поняття. *Держава і право*. 2010. № 47. С.198-204.

46. Пілюк С.В. Сучасні моделі конституційного контролю. *Форум права*. 2012. № 3. С. 550-557.

47. Пілюк С.В. Юрисдикція органів конституційної юстиції: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00. 02 - конституційне право; муніципальне право. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2012. 20 с.

48. Портнов А.В. Деякі аспекти сутності конституційного судочинства II *Вісник КНУ*. 2010. *Юридичні науки*, вип. 82. С. 6-9.

49. Петрова С. І. Теорія права Ганса Кельзена як одна з важливих складових інтегративної юриспруденції. *Держава і право: Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. Київ, 1999. Вип. 3. С. 14-18.
50. Подавалов А. А. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии. Сборник нормативных актов. Москва.: Зерцало, 1998. 800 с.
51. Розвиток публічного права в Україні (доповідь за 2007-2008 роки) / за заг. ред. Н. В. Александрової, І. Б. Коліушка. Київ.: Конус-Ю, 2009. 584 с.
52. Савченко І. Конституційна криза як чинник конфліктів між суб'єктами центральної влади в Україні. *Наукові записки*. 2017. № 52. С. 178-182.
53. Савчин М. В. Конституційний Суд України у механізмі гарантування прав і свобод людини. *Право України*. 1999. № 4. С. 37-45.
54. Савчак А. Преюдиціальність рішень Конституційного Суду України: теоретичноправовий аспект. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 27–32.
55. Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «конституційне право, муніципальне право». Київ, 2017. С. 184-196.
56. Симонишвили Л. Формы правления: история и современность. Москва : Флинта: МПСИ, 2007. 280 с.
57. Сидорчук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 33–35.
58. Скомороха В.Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики. Київ : МП «Леся», 2007. 716 с.
59. Саликов М. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации: понятие и система. *Правоведение*. 2003. № 5. С. 49-59.
60. Селіванов А. Верховенство права в конституційному правосудді: Аналіз конституційної юрисдикції. Київ, Харків : Акад. прав. наук України, 2006. 136 с.

61. Сліденко І.Д. Конституційний контроль у механізмі сучасної правової держави: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «конституційне право, муніципальне право». Київ, 2011. 30 с.
62. Сліденко І.Д. Феноменологія конституційного контролю. Генеза, природа і позиціонування в контексті аксіологічних, епістемологічних, синергетичних аспектів: монографія. Київ: Істина, 2010. 624 с.
63. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
64. Селіванов А.О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права: доктрина стабільності та охорони Конституції України в контексті модернізації та ефективного конституційного правосуддя: монографія. Київ: Логос, 2012. 150 с.
65. Силенко Л.М. Конституційні основи системи стримувань і противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «конституційне право, муніципальне право». Київ, 2000. 30 с.
66. Стрижак А. Удосконалення статусу Конституційного Суду України. *Віче*. 2011. № 17. С. 29–32.
67. Стецюк П. Зміни до Основного Закону України щодо правосуддя (конституційно-юрисдикційний зріз). *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4-5. С. 194-201.
68. Теліпко В.Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 568 с.
69. Харитоновна Н.Н. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии: Дайджест официальных материалов и публикаций периодической печати. 2006. № 2. С. 95-100.
70. Федоренко В.В. Реалізація конституційних засад судочинства в статусі й діяльності органів конституційної юрисдикції України та зарубіжних країн. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 73. С. 201-207.

71. Худоба В. Н. Решения Конституционного Суда Украины как источник гражданского процессуального права. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. – Серия «Юридические науки». Том 20 (59). № 1. 2007. С. 156–161.

72. Чиркин В. Е. Конституционное право: Россия и зарубежный опыт. Москва : Зерцало, 1998. 448 с.

73. Цимбалістий Т.О. Конституційна юстиція в Україні: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 200 с.

74. Шатіло В.А. Конституційний механізм державної влади в Україні: проблеми співвідношення організаційних структур і функцій: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «конституційне право, муніципальне право». Київ, 2018. С. 96-97.

75. Шаповал В. Н. Сравнительное конституционное право. Київ : ИД «Княгиня Ольга», 2007. 416 с.

76. Шевчук І. М. Акти Конституційного Суду України: правова природа та дія. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2010. № 25. С. 51–55.

77. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків, 2002. С. 260–284.

78. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2018 рік. URL: http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/dopovid_2018.pdf. (дата звернення 6.12.2020)

79. Яхина Ю. Х. Толкование Конституции Российской Федерации: место в системе источников права. Государство. Политика. Право. Уфа, 2000. С. 83.

80. Opinion No. 803/2015 On the Proposed Amendments to the Constitution of Ukraine regarding the Judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015, adopted by the Venice Commission at its 104th Plenary Session. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2015\)027-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2015)027-e). (дата звернення: 4.12.2020).